

TOWARDS CULTURALISM IN CLASS ANALYSIS: THE COURSE OF CONTEMPORARY CLASS APPROACHES

KEMAL TEMEL

Öğretim Görevlisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

Mail: kemaltemel@uludag.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6604-205X>

ABSTRACT

In the 20th century, class theory was generally a strong sign of social differentiation. However, it is now argued that the technical and socio-economic transformations that took place in contemporary capitalist social structures have removed social segregation from the class basis. This paper discusses the usefulness of the concept of class in explaining social segregation in contemporary capitalist societies in the 21st century. In this direction, conventional and contemporary class debates are included, and the transformations that the concept has undergone and the threats it faces are evaluated around the social and economic-political changes surrounding them. The argument that contemporary societies have evolved into a kind of classless inequality is discussed around the postmodern debates over classlessness. It is claimed that culturalist approaches to class are used as a defense of forceful class against approaches derived from postmodern understanding of classlessness. While contemporary debates over class that take place around the phenomenon of new middle classes tackle the class position of these new middle classes, the concept of class in general is tackled within the framework of presence and absence. Culturalist approaches propose an alternative approach, arguing that the new middle classes cannot be evaluated through antagonistic and polarized approaches. Finally, this study claims that prospective studies based on culturalist approaches in Turkey will provide new theoretical insights in the field of sociology of class.

Keywords: Class sociology, postmodern approaches to classlessness, contemporary class approaches, new class movement, culturalism

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 16.09.2021
Kabul Tarihi: 17.10.2021
Yayın Tarihi: 01.12.2021
Yayın Sezonu: Temmuz - Aralık

Makaleye Atıf Bilgisi

TEMEL Kemal (2021). "Sınıf Analizinde Kültüralizme Doğru: Çağdaş Sınıf Yaklaşımlarının Seyri". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 17 Sayı: 61. (168-201)

[muhafazakardusunce](#) • yıl:17 - sayı:61 • temmuz - aralık 2021

SINIF ANALİZİNDE KÜLTÜRALİZME DOĞRU: ÇAĞDAŞ SINIF YAKLAŞIMLARININ SEYRİ

KEMAL TEMEL

Öz

20. yüzyılda sınıf kuramı genel olarak toplumsal farklılaşmanın güçlü bir işareti olmuştur. Ancak çağdaş kapitalist toplumsal yapılarda cereyan eden teknik ve sosyo-ekonomik dönüşümlerin farklı toplumsal ayrışmalara yol açtığı ve dolayısıyla sınıf kavramının günümüzde açıklayıcılığını yitirdiği ileri sürülmektedir. Bu çalışma sınıf kavramının 21. yüzyılda çağdaş kapitalist toplumlardaki toplumsal ayrışmaların izah edilmesindeki elverişliliğini tartışmaktadır. Bu doğrultuda konvansiyonel ve çağdaş sınıf tartışmalarına yer verilerek kavramın geçirdiği dönüşümler ve karşılaştığı tehditler onları çevreleyen sosyal ve ekonomi-politik değişimler etrafında değerlendirilmektedir. Çağdaş toplumların bir tür sınıfsız eşitsizliğe evrildiği argümanı postmodern sınıfsızlık tartışmaları etrafında ele alınmaktadır. Kültüralist sınıf yaklaşımlarının postmodern sınıfsızlık yaklaşımlarına karşı türetilen etkin bir sınıf savunusu olduğu iddia edilmektedir. Yeni orta sınıflar üzerinden gerçekleşen çağdaş sınıf analizleri, bu sınıfın toplumsal konumunu tartışırken, geniş ölçekte sınıf kavramını varlık-yokluk ekseninde ele alır. Kültüralist yaklaşımlar ise yeni orta sınıfların antagonistik ve kutuplaşmış yaklaşımlar üzerinden değerlendirilemeyeceğini ileri sürerek alternatif bir yaklaşım teklif eder. Nihai olarak çalışma Türkiye'de kültüralist sınıf yaklaşımları üzerine yapılacak muhtemel çalışmaların sınıf sosyolojisi alanındaki teorik açmazlara önemli açılımlar sağlayacağını iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sınıf sosyolojisi, postmodern sınıfsızlık yaklaşımları, çağdaş sınıf yaklaşımları, yeni sınıf hareketleri, kültüralizm

Giriş

İnsanı kuşatan olguları anlama ve izah etme çabası nihai anlamda bilgi üretme sürecinin temel motivasyonudur. Bu süreçte teorik ya da ampirik tüm sosyolojik pratikler, açık ya da örtük olarak, insanların sosyal hayatlarını anlamaya yönelik genel bir kavramsal çerçeveye dayanır (Brubaker, 2007: 228). Zihinsel bir etkinlik olan kuram sürecin temel ögesini oluşturmaktadır (Erbaş, 1995). Sosyolojik kuramların büyük çoğunluğu, üretim sistemindeki dönüşümlerin toplumsal çıktıları üzerine odaklanır. Sınıf bu çıktıların arasında 20. yüzyıl erken döneminde üretim ve birikim sistemindeki dönüşümlere tarihsel deneyim ve tecrübenin eklenmesiyle ortaya çıkar. Kavram 18. yüzyılın sonundan bugüne modern dünya kavrayışları içinde kilit bir role sahip olmuştur (Yanıklar, 2016: 30). 19. yüzyıl sonrası sosyolojik bir kavram olarak sınıf, sosyal düşünceye hâkim olmaya başlamış (Giddens, 1999: 83); dinamik bir toplumsal yapı içinde sınıfı tanımlamak ve sınıf ilişkilerini çözümlmek, ilk sosyologların temel uğraşlarından biri olmuştur (Edgell, 1998: 12).

Sınıf uzunca bir süre insan davranışlarının anlaşılmasında anahtar bir kavram olarak görülür. 1950'li yıllardan 1990'lara kadar toplumsal değişimin sınıf dışı argümanlarla ifade edilmediği sürekli bir yorumunu bulmak zordur (Ransome, 2005: 95). Ancak kavramın sosyo-tarihsel teori açısından meşruiyeti (Öğütle & Çeğin, 2010: 21) 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sorgulanmaya başlar. Çağdaş toplumsal dinamiklerin “sınıfsız eşitsizliğe” işaret ettiği argümanı gerek postmodern düşünürler gerekse post-marksistler arasında yaygın bir uzlaşma olur. Sadece sınıf değil sosyo-ekonomik alanda eşitsizlik üzerine yapılan çalışmaların da 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren düşüşe geçtiği görülür (Sunar & Güneş, 2020: 515). Böylelikle sınıf eleştirmenleri, sınıfın hem teorik hem de politik olarak işlevini yitirdiğini ileri sürer.

Değişimin önemli çıktılarından olan yeni orta sınıflar çağdaş sınıf yaklaşımlarının temel gündemini belirler. Bu yaklaşımlar büyük ölçüde değişen toplumsal yapının hala sınıf kuramı ekseninde değerlendirilebileceğini ispat etme çabası taşır. Ancak ilgili yaklaşımlar yeni tip toplumsal bölünmelerin sınıf oluşum süreçleriyle nasıl ilişkilendirilebileceği sorusuna tutarlı bir yanıt geliştirmekten uzaktır. Toplum içindeki ayrışmaların nedenleri ve sınıfların hangi değişkenler temelinde ele alınacağı sorusuna geliştirilecek çözümler sınıf sosyolojisi disiplininin geleceğini belirlemede ciddi önem taşımaktadır (Özsöz, 2012). Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nün kavram-

sal araçlarından hareketle oluşturulan kültüralist sınıf yaklaşımları çağdaş toplumsal bölünmelerin sermaye, varlık ve kaynak dağılımları çerçevesinde kültürel olarak belirlendiğini öne sürer (Savage & Warde & Devine, 2005). Bu doğrultuda yeni nesil sınıf teorisyenleri sınıf çalışmaları için yeni bir güzergâh tayin eder.

Sınıf söylemi etrafında oluşan argümanlarda hatırı sayılır bir çeşitlilik göze çarpar. Gerek sınıfa ilişkin popüler tahayyüldeki muğlaklık gerekse kavrama yüklenen politik sorumluluk¹ sınıf hakkındaki belirsizliklerin sayısını artırır. Örneğin Marksist gelenek içerisinde farklı dönemlerde sınıfın varlık sorununa odaklanan muhtelif yazarlar üç tipte merkezi rol biçilmiş sınıfları doğuran etkiyi birbirinden ayırır: maddi çıkarlar, yaşam deneyimi ve kolektif eylem kapasiteleri (Öğütle & Çeğin, 2013: 70). Neo-Marksistler maddi çıkarları (Wright 2016; 2017); kültürel Marksistler yaşam deneyimini (E.P. Thompson); klasik Marksist yazın ise sınıfları kolektif eylem kapasitesi üzerinden tanımlamayı tercih eder (Wood, 2011; Anderson, 2016). Çatışma halindeki bu eğilimlerin varlığı kavramı anlamayı güçleştiren etkenlerden biri olur. Ancak sınıf üzerine yürütülen tartışmaların geniş varyasyonlarını ifade etmesi bakımından sınıfa dair bu klasik tartışmaların önemini belirtmek gerekir. Bu bakımdan öncelikle sınıf kavramıyla ilgili klasik tartışmalar kabaca ele alınarak sınıfın çağdaş koşulları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun ardından çağdaş sınıf(sızlık) söylemini oluşturan dokuyu izah etmek için sınıf sosyolojisinin gelişimi değerlendirilecektir. Çağdaş sınıf yaklaşımlarının sınıf kuramının eşitsizlikleri çözümlemede etkin bir çözüm geliştirip geliştirmediği ele alınmıştır. Nihai olarak çalışmada, 1990'ların sonu ve 2000'li yılların başından bu yana gelişen yeni nesil sınıf teorisyenleri grubunun, Bourdieu'nün habitus, kültürel ve simgesel sermaye kavramları etrafında sunduğu perspektife, kültüralist bir yaklaşım geliştirerek çağdaş toplumsal yapının çözümlenmesi ve orta sınıfların toplumsal konumlarının irdelenmesi bakımından etkin bir kavrayış getirdiği iddia edilmektedir.

Konvansiyonel Sınıf Yaklaşımları

Sınıf kavramının sosyal bilimlerde yapılan toplumsal çözümlemelerde önemli bir araç olarak kullanımı Karl Marx'ın metinlerinden sonra gerçekleşir. Sınıf kuramı üzerine yapılan akademik çalışmaların sınırları büyük ölçüde Marksist geleneğin etkisi altında şekillenir (Dworkin, 2012: 361). Çoğu sosyolog için Marx'ın sınıf teorisi, toplumsal sınıf tartışmalarında kuramsal

1 Bourdieu (2012: 369)'ya göre, "sınıfların varlığı veya yokluğu hakkındaki soru, en azından Marksizm'in ortaya çıkmasından beri, politika alanındaki temel ayrışma ilkelerinden biri olmuştur."

mihenk taşı olmuştur. Marx her ne kadar sınıf hakkında sistemli bir izaha girişmemiş olsa da sınıf, onun teorisinin temel motivasyonunu oluşturur (Bottomore, 1993; Edgell, 1998; Wright, 2016, Giddens, 1999) .

Marx için sınıf kavramı, sömürünün karşıt kutuplarının kendi içerisinde kolektif bir birlik oluşturmalarına tekabül eder (Giddens, 1999: 31-33). Marx'ın toplumsal ilişkileri belirleyen sınıfsal koşullara dikkat çekmesi, ilgili ilişkilerin hegemonya kavramı çerçevesinde ele alınmasına da yol açar (Bates, 1975: 351-352). Nitekim Marx için sınıf, salt iktisadi fırsatların dağılımını içermez, çok boyutlu bir toplumsallık düşüncesinin de temelini oluşturur (Wright, 2014b: 15-18; Callinicos & Harman, 2006: 16). Bunun çevrimleri toplumun en alt tabakasını oluşturan işçi sınıfının tabakalaşma sisteminin kurucularıyla olan mücadelesiyle gerçekleşecektir (Marx & Engels, 2014: 85-95). Kapitalist üretim tarzının temel koşulları ise meta piyasasındaki kutuplaşmayla yerine getirilir. Marx (2019: 711) söz konusu kutuplaşmada, her iki kutbun uzun erimli bir süreçte ortaya çıkışını toplumsal ve tarihsel üretim ilişkilerinin oluşumuyla ortaya koyar.

Marksist sınıf kuramına karşı geliştirilen alternatif yorumlar Max Weber'in yaklaşımını esas alır. Weber'in yaklaşımında, Marx'ın proleterya ve burjuvaziden müteşekkil iki kutuplu sınıf çözümlemesinin arasına bir orta sınıf müdahil olur ve sınıf, statü ve partiden oluşan üç boyutlu bir tabakalaşma olarak kavranır (Aydın, 2018: 265). Weber'in tabakalaşma yaklaşımında sınıf ve statü karşılıklı etkileşim halindedir (Weber, 2018: 427). Ancak biri diğerini bütünüyle belirleyemez. Söz gelimi mülkiyetten yoksunluk statüye bir engel teşkil etmeyeceği gibi mülkiyetin derecesi de statüyü etkileyebilir.

Weberyen sınıf analizi, daha çok yaşam fırsatlarının dağılımındaki eşitsizliklerin kaynakları üzerinde yoğunlaşır. Statü grupları ve partiler, Weber için iktidarın toplumdaki dağılımının temel fenomenlerdir (Weber, 2019: 205; Breen, 2014b: 51). Statü grupları, büyük ölçüde bir takım kültürel tekellerin muhafazasına yönelik olan hayat tarzının muhafaza edip sürdürülmesine dayanır (Turner, 2001: 17). Weber'in sınıf kavrayışındaki ilgili farklılıklar, büyük ölçüde kapitalist gelişme koşullarına, Marx'tan farklı yaklaşımının sonucu olarak düşünülebilir.² Weber'in yaklaşımı, Marx'ın sınıf

2 Turner (2013: 67), Weber ile Marx'ın tabakalaşma konusundaki farklılıklarını anlamaya çalışırken, kendi dönemlerinde kavramaya çalıştıkları toplum tipleri arasındaki farkları göz önünde bulundurmak gerektiğini belirtir. Benzer biçimde Bocock (1997: 47), Weber'in metinlerinin Marx'ın kuramsal nesnesi olan kapitalizmin rafine edilmiş bir şekli olarak okunması gerektiğini vurgular. Marx'ın olgunluk dönemi yazıları, Viktorya çağı İngiltere'sindeki rekabetçi kapitalizme gönderme bulunurken (Edgell,

analizine karşı daha esnek bir yoruma sahiptir. Marx için sınıf, toplumsal yapılanmanın temel kategorisi iken Weber’de toplumu farklılaştıran oluşumlardan sadece biri olarak yer alır (Öngen, 2014: 43). Marx’ın sınıf analizine yönelik bir diğer eleştiri üretim dışı boyutları ihmal ettiği yönündedir (Thrift & Williams, 2007: 192). Weber’in yaklaşımında ekonomik değişimler, çok daha kapsamlı bir dönüşümün sadece bir boyutu olup (Dworkin, 2012: 68; Yanıklar, 2017) salt maddi koşullar değil, bir dizi faktör tarafından etkilenir (Yanıklar, 2010: 220). Bu bakımdan Weber toplumsal eşitsizliğin modern kavranışını güçlü bir biçimde şekillendirmiş ve onu sınıf ile toplumsal statü açısından kavramıştır (Dworkin, 2012: 66).

Sınıfa yönelik Marksist ve Weberci yaklaşımlar arasındaki gerilimler, ekonomik sınıf veya statü gruplarından hangisinin toplumsal tabakalaşmanın en önemli ögesi olduğu ve modern toplumlardaki politik çatışmaların mahiyeti üzerine odaklanır (Turner, 2001: 10). Marksist sınıf analizini Weberyen sınıf analizinden ayıran temel ölçüt, sınıfın sosyal çatışma ve değişimin faili olup olmadığı meselesidir (Erbaş, 2017: 13). Marx’ta çatışma fikri endüstriyel örgütlenmenin tarafları arasında gerçekleşirken, Weber’de çatışma fikri toplumsal sürecin tüm aşamalarında egemendir (Dworkin, 2012: 68; Turner, 2013). Weber’in politik sosyolojisinde toplumsal yaşam, bölüşüm üzerine tekeli denetimi korumak ya da bu denetimi ele geçirmek üzere örgütlenmiş toplumsal gruplar arasında sürekli bir mücadele olarak yorumlanır (Turner, 2013: 64; Aydın, 2018).³

Weber’in tabakalaşma fikrinde bölüşüm, tüketim ve piyasa olguları öne çıkarken; Marksist kuramlar daha ziyade üretim ilişkilerine odaklanır (Thrift & Williams, 2007). Böylelikle Weber’in sınıf yaklaşımı, iki kutuplu bir yapıya sahip tabakalaşma sisteminin aksine bir sınıflar çoğulluğuna karşılık gelir. Nihai aşamada Weber, sınıf ile statüyü ayırt ederken modern toplumda her şeye rağmen sınıfsal durumun hâkim faktör olduğunu kabul eder (Turner, 2013: 63). Bu bakımdan Marx ve Weber’in sınıfa olan yaklaşımları muhtelif perspektiften olsa da müşterek varsayımlar taşır. Marksizmin ayırt edici yönü eşitlikçi bir toplum tasavvuru olmasından kaynaklanır.

1998); Weber’in metinlerinde, Bismarck yönetiminin birleştirdiği Alman toplumunda, devlet müdahalesine dayalı yukarıdan dayatılan bir kapitalizm hâkimdir.

3 Wright (2014b: 46), Marksist sınıf analizini Weberci sınıf analizinden ayıran noktalardan birinin çatışma olarak gösterilmesine rağmen esasında bunun iki düşünür arasında tefrik edilecek bir husus olmadığını öne sürer. Çatışma Weberci sınıf yaklaşımlarının da köklü bir özelliğidir. Marksist sınıf ilişkilerinin ayırt edici yanı, çatışmayı basit anlamda rastlantısal faktörlerden ziyade bu ilişkilerin özsel nitelikleri tarafından üretilen bir şey olarak kavramasıdır.

“Sınıf”ın Ekonomi-Politigi

Marx ve Weber’in metinlerinden hareketle oluşturulan klasik sınıf yaklaşımları 20. yüzyılın ilk yarısına kadar endüstriyel örgütlenmeyi çözümlenmenin temel araçları olmuştur (Edgell, 1998: 23; Erbaş, 2007). Çeşitli kırılmalarla da olsa işlevini yerine getiren anahtar kavram 20. yüzyılın son çeyreğinde, işgücü piyasası ve üretim sürecindeki bir dizi değişim sonucunda, çağdaş kapitalist toplumların değişen yapısını kavramaktan yoksun olduğu yönünde bir meydan okumayla karşılaşır. Sınıfın klasik yorumuna yönelik bu itirazın arkasında çoğunlukla, klasik kapitalizmin yasalarının çağdaş kapitalizm çözümlerinde işlevsiz kaldığı görüşü yatar (Jameson, 2011). Ekonomi-politik ve toplumsal yapıdaki önemli birtakım dönüşümlerin sınıfla ilgili geleneksel çerçeveleri işlevsiz kıldığı iddiası çağdaş sınıf tartışmalarının temel sorunsalı olur (Yanıklar, 2008). Emek ve hiyerarşiye dayalı bölünmeler endüstriyel-fordizmde yerleşik iken, post-fordizmde kişiler arası düzenlemelerde emeğin pozisyonunun tüketim süreciyle eşanlı belirlenmesi toplumsal yapıda köklü değişimlere yol açtığı gibi sınıfsal sınırların belirlenmesini güçleştirmiştir (Esping-Andersen 1993). Üretim sürecinde gerçekleşen işlevsel farklılaşma sınıf yapılarını anlamayı da güçleştirir (Öngen, 2014). Değişen biçimlendirici deneyimler sınıf mefhumunun varlık alanını sürekli olarak dönüştüren bir güce sahip olmuştur (Pakulski, 2007: 65).

Dönüşümün temel paradigmalarından birini endüstriyel üretimden enformasyon ekonomisine dayalı hizmet üretimine geçiş oluşturmaktadır. Nicel ve nitel boyutta ortaya çıkan değişimler profesyonel meslek grupları ve hizmet işçilerinin istihdam oranının emek piyasası içinde hızla artmasıyla sonuçlanır⁴ (Emirgil, 2010). Sanayi sektöründe yaşanan daralma, beyaz yakalı çalışan ve profesyonellerin sayılarındaki artış, emek piyasasında artan fırsatlar, sosyal hareketlilik ve bireyselleşme gibi dinamikler sınıfın kamusal görünümündeki zayıflığının önemli belirleyenleri olarak ortaya çıkar. Sınıf eleştirilenleri için, ekonomik ayrımlar sınıf kimliklerinin göstergesidir. Ne var ki geleneksel endüstrilerde yaşanan daralma, esnek ve parçalı emek

4 ABD’de 1950-1970 arasında erkek iş gücünde profesyonellerin oranı üç katına çıkmıştır (Giddens, 1999: 239). Castell (2013: 304) 2005’te ABD’de yeni orta sınıfların yükselen istihdam verileri içindeki payının profesyoneller için % 32,3 teknisyenlerin için % 36,9 olduğunu yazar. 2006 yılının Avrupa Birliği verilerini inceleyen Emirgil (2010: 226) “üst düzey yöneticiler ve profesyonellerin toplam istihdam içinde payı %16,7, teknisyen ve yardımcı profesyonel meslek mensuplarının payı % 15,7, büro, hizmet ve satış elemanları % 25,5, zanaatkarlar %15,7, tarım ile ilgili işlerde çalışanların payı % 3,8, düşük vasıf gerektiren ve vasıf gerektirmeyen işlerde çalışanların payının ise % 18,3 olduğunu” ifade eder.

piyasalarının ortaya çıkışı sınıfsal kimlikleri aşındırarak geleneksel sınıf ilişkilerini zayıflatmıştır (Yanıklar, 2016: 33-4)

Sınıfın çağdaş sosyal teorinin seyri içinde analitik değerini kaybetmesi (Öğütte & Çeğin, 2010: 112) sadece endüstriyel üretimin değişen dinamikleri etrafında gerçekleşmez. Sınıf perspektifindeki aktüel değişimler postmodern çağa ait anlam ve bütünselliğin sarmalında gerçekleşir. Postmodernizmin çoğulcu anlayışı ve konuları parçalı olarak düşünme eğilimi sınıfın bütünleştirici eğilimlerine itiraz eder (Dworkin, 2012: 365). Bu bakımdan sınıf sosyolojisinin değişen gündeminin felsefe ve ekonomi-politiğin mecrasında belirlendiği söylenebilir. İlki postmodernizmle birlikte meta/üst anlatılara inancın zayıflaması⁵[Beck (2019); Lyotard (2014); Bauman, (2000; 2002)]; ikincisi çağdaş kapitalizmin dönüşümü ile gerçekleşir. Nihai anlamda özünde Marksist bir anlama tekabül eden sınıf, eşitlik söyleminin savunusu olarak Aydınlanma idealini gerçekleştirmek üzere ortaya konur.⁶ Postmodern düşünürlerin Aydınlanma Düşüncesine olan karşıtlığı (Lyotard, 2014; Bauman, 2000), sınıfın bu eşitlikçi yükünün Aydınlanmanın ürünü olduğu ve postmodern dönemde vaat edilen bu eşitlikçiliğin gerçekleşmeyeceği yönündedir. Bu doğrultuda Marksizme ve onun özelinde sınıf kuramına ağır eleştiriler yöneltilir⁷ (Yanıklar, 2010: 224). Sınıf için varsayılmış olan “insanlığın ortak Aydınlanma düşüncesi” ideali, sosyalist sistemlerin çöküşü; çağdaş eşitsizlik biçimlerine karşı postmodern siyasetin dayanışma ilkesi etrafında örgütlenmesi (Bauman, 2000) ve Marx’ın öngörüsünün gerçekleşmemesiyle⁸ beraber eşitlikçi idealinin örgütleyicisi olan kavrama yönelik inanç zayıflamıştır.

Postmodern sınıfsızlık söylemiyle meta anlatıların reddi sınıfın inkârını düşünsel alanda kuşatan önemli argümanlardan biri olur (Esping-Andersen, 1993). Lyotard, Baudrillard, Foucault ve Derrida gibi düşünürler şimdide dek sabit kalan anlamların kaymasından, farklılığın öne çıkışından ve yakın

5 Geleneksel sınıf yaklaşımları kapsayıcı bir muhtevaya sahiptir: evrensel tanımlar, tarihsel değerlendirmeler bu yaklaşımın bir tür üst anlatıyı içerdiğini ortaya koyar. Ancak toplumun homojenliği varsayımına dayalı evrensel tanımlar, post-modernizmle birlikte yerini toplumun heterojenliği varsayımına dayalı yerel ölçekli “yerel anlatılara” bırakmalı söylemi, dönemin egemen paradigması olarak ifade edilmiş ve bilimsel etkinlikler bu paradigma çerçevesinde gerçekleştirilmiştir (Erbaş, 2007: 126).

6 Wallerstein’a göre Marx kuşkusuz Aydınlanma döneminin adamıdır. Smithgil, Jakob ve Saint Simoncu bir çizgide hareket eder (Wallerstein & Balibar, 2013: 155).

7 Sınıf kavramının Marksist teori içinde sahip olduğu merkezi konumu, analizin yazgısını Marksizm’in politik tarihindeki yükseliş ve düşüşlerin etkisine oldukça açık hale getirir (Öğütte, 2014: 7).

8 Arrighi & Hopkins & Wallerstein (1995) *Sistem Karşıtı Hareket*’lerde sınıf temelli toplumsal örgütlenmenin devrimci etkinliğinin tarih tarafından çürütüldüğünü savunur.

zamana dek Batı felsefesi ve tarihinin dayanakları olan ilerleme, gelişme, Aydınlanma, Rasyonalite ve Hakikat gibi, Lyotard'ın ifadesiyle, meta anlatıların nihayete erdiğini savunurlar (Hall, 1995: 111). Söz gelimi hakikat iddiası, Foucault'nun ileri sürdüğü haliyle, kaçınılmaz biçimde bir güç/iktidar ameliyesi olup, insanlığı şekillendirme kaygısı taşır (Seidman, 2002: 85). Lyotard (2014)'ın *Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor* adlı eseri bu tartışmaların gelişiminde merkezi bir rol oynamıştır. Lyotard (2014) postmodernizmin izlerini 19. yüzyıla değin sürdürürken, modernist varsayımlara, “meta anlatılara” ve bilhassa Marksizme derinlemesine karşı çıkmıştır. Ona göre postmodern duruma yol açan etken, bugüne değin dillendirilen büyük anlatıların başarısızlığa uğramalarıdır. Bu bağlamda düşünürün post-endüstriyalizm olarak adlandırdığı bu geniş resme yaklaşımı, ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümleri ele alan geniş yazınla ilişkilidir.⁹

Postmodern evrede yeni toplumsal hareketlerin eşitlikçi idealar etrafında örgütlenmesinin sınıfsal kodlara uyumlu olmadığı yönündeki varsayımlar sınıfa yönelik bir diğer itiraz olarak gündeme gelir. Postmodernizm sınıf ayrımlarına ilişkin bazı öneriler getirmektedir. Bu çerçevede sınıfa ilişkin heterojen bir çoğulluk hâkimdir. Bunlar arasında iki yaklaşım öne çıkar. İlki sınıf kategorilerinin üretimden ziyade tüketim tarafından yapılandırıldığı iddiasıdır. Buna göre tüketim ve yaşam tarzlarının görünürlülüğündeki artış postmodern toplumun ayırt edici özelliklerinden biridir. Ekomomi-politiktен ziyade kültür-politik, yaşam şansları yerine yaşam tarzlarının, üretimin aksine tüketimin ön planda olduğunun altı çizilirken, eşitlik eksenli kaygılar yerini tüketim eksenli kaygılara bırakır (Erbaş & Gül: 2001: 216; Yanıklar, 2010; Chaney, 1999). Diğeri, sınıfların çözüldüğü ve ileri kapitalist toplumların artık sınıflı toplumlar olmadığı görüşüdür. Postmodern toplumda, toplumsal cinsiyet, yaş, etnisite ve kültür olmak üzere çok boyutlu bir dizi özellik sosyal sınıfları işlevsiz bırakmıştır (Yanıklar, 2010: 210). Eşitsizlikler artık sınıfsal yazgı tarafından belirlenen bir çizgide gerçekleşmemektedir. Bireyselleşmenin artışı ekonomik konum ve kültürel kimlik arasında varolan herhangi bir ilişkiyi de ortadan kaldırmıştır (Bottero, 2004). Refleksif modernite koşulları altında, yaşam tarzı farklılıkları, cinsiyet, cin-

9 İlgili tartışmalar sadece sınıf sosyolojisinin sınırlarında gerçekleşmez. Sosyoloji disiplininin büyük ölçüde sınıf kavramı etrafında inşa edildiği düşünüldüğünde (Esping-Andersen, 1993: 7), disiplinin kendisi de ilgili meydan okumaya maruz kalır. Modern düşüncenin doğasına içkin olan toplum teorisi için temeller arayışı ve bütünü kapsayan bir arayışa yönelik muhtemel eğilimlerin tümü tehdit altındadır. Nitekim sadece sınıf sosyolojisinin geniş kamusal yaşantı arasındaki bağı değil; temellere ve evrensel epistemik mantığın keşfine dayalı, totalize edici teorik proje olan sosyolojinin kendisi de geniş kamusal ilgilerinden anılmıştır.

sellik ve etnik köken farklılıkları gibi gelişmelerin çağdaş modernleşmenin yarattığı risk ve tehlikeleri anlama ve kontrol etme girişimleriyle sınıftan çok daha fazla ilgili olduğu savunulur (Scott, 2002). Sosyologlar uzunca bir süre çalışmalarını sınıf kuramı etrafında ortaya koymasına karşın (Savage, 2016: 59), sosyoloji disiplini 1980'li yıllardan itibaren daha fazla şeyi ifade etmek için ilgisini kimlik temelli açıklamalara kaydırdırıştır (Ransome, 1995: 96).

II. Dünya Savaşı sonrası refah ekonomilerinde ve bilhassa Batı Avrupa'da ortaya çıkan orta sınıflaşma ile homojenleşmiş, sınıfsız bir kitlenin oluştuğu savı sınıfın altını oyan bir diğer önemli gelişmedir (Yanıklar, 2010: 215; Erbaş, 2017: 11). Orta sınıfın toplumsal uzamdaki konumuyla ilgili uzlaşmazlık sınıfsal bir tartışmanın ötesinde sınıfın mahiyetini de içeren bir güzergâhı takip etmiştir (Öğütle & Çeğin, 2010). Öncüleri arasında Bell, Aron, Dahrendorf, Touraine, Marcuse ve Habermas'ın bulunduğu post-endüstriyel toplum yazarları 20. yüzyılın ikinci yarısında sınıf ilişkilerinin kapitalist geçmişlerinden bütünüyle ayrıldığı ileri sürerek, düşüncelerini post-Fordist süreçlerin yol açtığı yeni üretim ve toplumsal örgütlenme biçimlerine dayandırır (Öngen, 2014: 139). Örneğin Bell, yalın sınıfsal bölünmelerin öneminin aşınacağı bir toplum öngörür (Esping-Andersen, 1993). Beck (2019) ise, çağdaş toplumu büyük ölçüde hem eşitsiz hem de sınıfsız bir bireysellik olarak değerlendirmiştir.

Anderson (2016) sınıfsızlık fikriyatının olgunlaşmasında Batı Marksizmi'nin düşünsel, siyasal ve ekonomik alanda yaşadığı mevzi kayıplarının önemli etkileri olduğu görüşündedir. Buna göre Althusser'den Sartre'a, Frankfurt Okulu temsilcilerinden Adorno ve Horkheimer'a kadar Batı Marksist geleneğinin neredeyse tüm düşünürlerinin çağdaş kapitalist toplumlarda sınıf mücadelesinin gerçekleşmesi yönündeki karamsarlığı, ilerleyen dönemlerde sınıfın inkârında önemli köşe taşları olur. Bu noktada sınıf kavramının politik ontolojik kullanımı ile toplumsal yapıyı çözümleyici bir araç olarak kullanımının iç içe geçtiğine dikkat çekmek gerekir. Anderson her ne kadar politik ontolojik bir kolektivite olarak sınıfın mevzi kaybını düşünsel alandaki siyasal gelişmelere bağlasa da, bu toplumsal eşitsizlikleri ifade ettiği anlamda sınıf kavramının yaşadığı mevzi kaybına bir açıklık getirmez. Öte yandan çağdaş kapitalist toplumlarda yapısal eşitsizlikler artmaya devam etse de sınıfın tek başına kolektif bir farkındalığı ortaya çıkardığına dair bir yargıda bulunmak da güçtür (Karademir, Hazır, 2014: 232).

Sınıfın varlık koşullarının değiştiğini iddia eden bir diğer grup post-marksistlerdir. Grup çağdaş çalışma koşullarının iyileştiği ve işin anlamının değiş-

tiğini ileri sürerek; yeni iş bölümü yapısının sınıfı ekonomik bir farklılaşma kategorisi olmaktan uzaklaştırdığını savunur¹⁰ (Öngen, 2014: 30). Buna göre ekonomik gelişme ve refah artışı materyalist değerleri dönüştürmüş, çıkar temelli siyasalar yerini kültürel konulara bırakmıştır. Post-marksist söylemin önde gelen savunucularından Laclau ve Mouffe, radikal demokrasi savunusuyla, sınıfın toplumsal dönüşümün öznesi olma vasfını yitirdiğini ileri sürer. Bunun yerine “söylem” esasına dayalı olarak inşa edilmiş, halk ittifakı olan bir siyasal proje yerleşir (Wood, 2011: 83; Erbaş, 2017: 12). Post-marksizmde, gerçeklikte verili hiçbir düzenin, gerçekliğin içinde zorunlu ilişkisellik doğuracak hiçbir nedensel hiyerarşinin olmadığı görüşü hâkimdir. Bunun yerine söylem, eklemleme ve rastlantısallık gibi kategorilerin gerçekliğin biçimlenmesinde etkili olduğu tasavvur edilir. Felsefi mahiyette bu savların politik karşılığı, sınıf siyaseti yerine söylem aracılığıyla bir araya gelen çeşitli toplumsal aktörlerin demokratik mücadeleleri olur (Kaygalak, 2001: 33). Böylece post-marksist akım modernizmi ve evrenselcilik iddialarını eleştirerek; bunun yerine postmodern kimlik siyasetini öne çıkarır. Bauman (2000)’ın, postmodern dönemde kimliklerin sürekli yeniden inşa edildiği yorumuyla post-marksizmin “söylem”i öne çıkan argümanı arasındaki denklik dikkate değerdir (Wood, 2011: 93; Kaygalak, 2001: 42). Her ikisi de “söylem”, “farklılık” ya da gerçekliğin ve insan kimliğinin parçalı niteliği üzerinde durur (Wood, 2011: 14).

Sınıf politikası yerine kimliği öne alan yeni sol’a ait bu siyasaların, Aydınlanmanın evrenselleştirici projesini ortadan kaldırmayı içerdiği ileri sürülür (Pietsch, 2007: 345-6). Kimlik politikası semptomlarıyla, sınıf için tasavvur edilen “insanlığın ortak Aydınlanma düşüncesinin” terk edileceği düşünülür. Ne var ki post-modernist düşünce ile paralel bir izlekte bulunan post-marksist akım son tahlilde bunun aksi yönde hareket eder. Bir taraftan bütünüyle reddiye bir sınıfsızlık söylemi ortaya konulurken diğer taraftan bunu itiraz ettiği Aydınlanmacı projesinin zemininde gerçekleştirir. Post-marksist akım sınıfın çağdaş geçerliliğinin sorunlu olduğunu iddia ederken, sınıfsız toplum iddiasını çağdaş bir mit olarak yüceltir. Demokratik bir devrimle yeni, sınıfsız bir düzen inşasının mümkün olduğu savunur (Mouffe, 2008: 21-41; Öngen, 2014: 57). Post-marksistlerle postmodernistler arasındaki ayrım burada açığa çıkar. İlki eşitlikçi idealleri sürdürürken,

10 Parlak (2004: 121), büyük ölçüde Bell, Toffler ve Gorz’a ait bu iddiaların “determinist, abartılı, gerçekçi olmayan ve ütopyik iddialar içerdiği ve yöntem olarak sorunlu” olduğunu ileri sürer. Post-materyalist eğilimler ve çalışmanın azalan önemine ilişkin değerlendirmelerin ampirik destekten de yoksun olduğuna yönelik araştırmalar için bkz Baştürk, (2013) ve Peksan, (2018).

ikincisi Aydınlanma projesine mesafeye yaklaşır ve herhangi bir eşitlikçi teorinin imkânsızlığını vurgular.

Çağdaş Sınıf Yaklaşımları

Postmodern sınıf eleştirilerine ve toplumsal bölünmelerin değişen biçimlerine karşı geliştirilen yaklaşımlar çağdaş sınıf tartışmalarının gündemini belirler. Bu yaklaşımlar arasında iki farklı ekol öne çıkar. İlki Marksist ve Weberyen geleneğe bağlı daha keskin, kapsayıcı bir yaklaşım benimserken (Goldthorpe; Wright); ikincisi Bourdieu'nün izinde kültür ve gündelik hayat ekseninde toplumsal görünümün sınıf bilincinin karşıt biçimlerinin kutupları etrafında değil; yaşam tarzları, benzeşme ve ayrışma ekseninde düzenlendiği (Scott, 2002: 32) genişletilmiş ve dönüştürülmüş bir sınıf teorisini savunur (Savage & Warde & Devine, 2005; Devine & Savage, 2000; Savage & Devine, 2005; Reay, 1998; Skeggs, 2003; Bottero, 2004: 984). Neo-Marksist ve Neo-Weberyen teorisyenler E.O. Wright ve John Goldthorpe tarafından geliştirilen ekol, geleneksel yaklaşıma çağdaş bir yorum geliştirme girişiminde bulunurken; ikinci grup ilkinde algılanan eksiklere karşı geleneksel sınıf modelini terk ederek, sınıf konumunun toplumsal kimlikle nasıl bağlandığını yeniden düşünmüşlerdir. Bu gruba göre geleneksel sınıf teorisinin giderek sınırlanmış iddiaları sınıf teorisinin tükenmişliğinin bir işaretidir. Kültür ve gündelik hayatın akışı içinde icra edilen birtakım pratiklerin kültürel yönü ve bir dizi bireysel stratejilerle bunların sürekli olarak sınıflandırılmaya tabi tutulması kültürel sınıf analizinin çıkış noktası olur. Büyük ölçüde Pierre Bourdieu (2017)'nün kavramsal araçlarına dayalı, sınıfın varlık koşullarının sürdürüğüne yönelik oldukça kapsamlı bir sınıf fikriyatı ortaya konulur. Grup, kolektivite olarak sınıftan söz edilemeyecek olsa da ontolojik düzlemde bir sınıf kuramının kalıcılığını savunur.

20. yüzyılın son çeyreğinde iş gücü piyasasındaki feminizasyon ve hizmet ekonomisinin yükselişiyle sınıf kuramına yeni bir ara konum dahil olur (Gibson & Graham, 2010). Yeni orta sınıflar giderek artan sayılarıyla sınıf yapısının dönüşümüne dair tartışmaların öne çıkan bir parçası olur (Burriss, 2017: 191). Orta sınıfın kendisinin bir varlık sorunu¹¹ olarak gündeme gelmesi, yeni toplumsal bölünmelerin sınıf kavramı etrafında nasıl çözümleneceğine ilişkin tartışmaların da eksenini belirlemiştir. Çağdaş sınıf teorisyen-

11 Örneğin Piketty (2018: 266) orta sınıf kavramsallaştırmasının sadece betimsel açıdan pratik bir kullanıma karşılık geldiğini ifade ederek; kavramın avantajının sadece nesnel karşılaştırmalar yapma olanağı vermesi olarak görür: "Farklı toplumsal sınıflar arasında "halk"ın ve "elitler"in dünyası arasında ikisine de ait olmayan bir alan asla varolmamıştır."

leri bunun çözümüne yönelik farklı sınıf kavrayışları geliştirmiş, kamusal alanla sınıf arasındaki bağı yeniden tesis etme gayreti içinde olmuşlardır. Bu doğrultuda çağdaş sınıf tartışmaları, yeni istihdam biçimlerinin, yaşam şanslarının ve eşitsizliğin çağdaş görünümünün çözümlemesinde geleneksel sınıf teorilerinin kullanışlılığını sorunsallaştırmıştır.

Çağdaş Marksist yorumun önde gelen figürleri arasında yer alan Wright'ın sınıf teorisi, odağına orta sınıfın statü sorununu alır (Öğütle & Çeğin, 2010: 103). Wright'ın orta sınıfı Marksist çerçevede çözümlemeye yönelik çabası gruba hem Marksist çerçevede geçerli bir mevzi kazandırma hem de sosyal bilimlerle Marksizmi uzlaştırma gayreti taşır (Wright, 2017a). Wright (2014b: 25), Marksist gelenekte sınıf analizi retorığının kutuplaştırılmış terimlerle ifade edilmesinin yanıltıcı olduğu, sınıf ilişkilerinin toplumsal iki uçluluktan daha karmaşık yapıya sahip olduğu görüşündedir. Bu karmaşık yapıyı çözümlemek için yeni kavramsal araçlara ihtiyaç vardır (Wright, 2016: 105). Wright sınıf kavrayışında ampirik çeşitliliğin anlaşılması yolunda, “çelişkili mevkiler”, “çatışmalı mevkiler”, “sömürü mekanizmaları”, “dolayimli mevkiler” ve “geçici mevkiler” gibi bir dizi kavramsal araçlar geliştirir. Bu girişiminde Marksist geleneğe pür bir bağlılık göstermez. Weber'in otorite ilişkilerinin belirleyiciliği hakkındaki görüşü de onun kuramına dahil olur (Giddens & Sutton, 2016: 501; Yanıklar, 2008; Burris, 2017: 201).

Wright, Cachardi'nin “çelişkili sınıfsal mevkiler” fikrinden hareketle geliştirdiği, sınıf mevkileriyle ilgili açıklamaları merkeze alarak sınıf sorununa çözüm geliştirmeye çalışır. Ona göre karmaşıklıkların çoğunluğu, ekonomik kaynak ve faaliyetler üzerindeki hak ve yetkilerin, ilişkiler içinde yer alan mevkiler arasındaki somut dağılım biçimlerinin karmaşıklığından kaynaklanır. Sınıf ilişkilerini sadece üretim ilişkileri içindeki pozisyon değil, bilhassa aile ve akrabalık olmak üzere, çeşitli toplumsal ağlarla kurulan bağlantılar belirler (Wright, 2014b: 30-3). Bireyin sınıf mevkisini, sahip olduğu sermaye, varlık ve kaynakları birleştirme becerisi tayin eder. Wright'ın sınıf analizi sermaye, varlık ve kaynaklar arasındaki dağılıma odaklanırken (Savage & Warde & Devine, 2005), zaman içinde değişen kuramsal yaklaşımı bu kaynakların muhtelif ilişkilerde (tahakküm, sömürü ve kontrol) aldığı biçimleri çözümlemeye çalışır (Wright, 2016; 2014b; 2017).

Wright (2017c: 388), Marksist sınıf analizini yeniden kavramsallaştırırken iki strateji belirler. İlki, “bir sınıf yapısındaki verili bir mevkinin eş zamanlı olarak iki ya da daha fazla sınıf içinde olabileceği nosyonu.” İkincisi, “verili bir mevkinin birden fazla sömürü mekanizmasına ilişkin olarak konum-

landırılabilceği nosyonu.” Byylelikle ilk stratejisini «elişkili sınıf mevkilerİ”, ikincisini «ok boyutlu sömürü ilişkileri» biçiminde kavramsallaştırır. Bu yolla bir taraftan belli özellikleriyle ücretli işçilere, diğer taraftan başka birtakım nitelikleriyle sermaye sahiplerine benzeyen grupların karmaşık bir pozisyon işgal ettiğini ispat etmeye çalışır (Man, 2019: 197). Çelişkili sınıflar kavramlaştırmasıyla, orta sınıfları kuramlaştırma ve Marx’ın geliştirdiği iki kutuplu sınıf modeline, yöneticileri, küçük işverenleri ve yarı bağımsız ücretlileri kapsayacak şekilde genişletme şansı yakalamıştır (Edgell, 1998: 26). Wright (2016: 122) için sınıflar arasındaki ilişkiler ve sınıf kategorileri, sahip olunan kaynakların değişen çeşitliliğine dayanır: yatırım üzerindeki kontrol, fiziki araçlar üzerindeki kontrol ve son olarak işgücü üzerindeki kontrol.

Wright kontrol dzeyeleri üzerinden analiz ettiği yaklaşımın sınıfı ontolojik merkeziliğinden ve Marksist çizgiden uzaklaştırdığı, analizi sömürüden hkimiyete kaydırma eğiliminde olduğunu belirterek yn değişirmiş; Roemer’in neo-klasik iktisadın yöntemleri ile formüle ettiği sömürü tanımı üzerinden yeni bir sınıf kavrayışı geliştirmiştir (Wright, 2017a: 15 Koşar, 2016: 44). Sınıflar adlı eserinde sömürü, onun kuramının merkezine yerleşir (Callinicos & Harman, 2006: 139). Sınıf ilişkileri içindeki çelişkili mevkiler kapitalist toplumlarda sınıf çıkarlarının karmaşıklığını yeterli biçimde temsil etme sarahatinden yoksundur. Bu doğrultuda sınıf analizini çok boyutlu sömürü fikriyle yeniden formüle eder (Wright, 2017a). Sömürü merkezli bir kavramsallaştırma orta sınıfın konum sorununa daha iyi ve tutarlı bir anlamlandırma sağlayacaktır.

Wright’ın sınıf teorisine ilgili yazında yoğun eleştiriler yöneltir (Callinicos, 2006; Edgell, 1998; Burawoy, 2017; Breen, 2014; ğtle & eğin, 2010; Esping-Andersen, 1993). Eleştiriler, Wright’ın sınıf teorisinin Marksist sınıf kuramında olduğu üzere üretim ilişkileri lsnde değil artık emeğin bölüşümüne odaklandığı, byylelikle reformist birtakım politikalarla benzerlik taşıdığı noktasında yoğunlaşır (Carchedi, 2017). Bir diğer eleştiri çok boyutlu sömürü kavramlaştırmasına yöneliktir. Sömürü ilişkilerindeki çeşitlilikle orantılı sınıf ilişkilerinin ortaya çıkması, sınıfların sayısındaki artan çeşitliliği kaçınılmaz hale getirir. Bu zgn bir analiz olmaktan ziyade Weberyen formülasyonla olağan benzerlikler taşımaktadır. Wright sömürü hakkındaki görüşünü beceri/ehliyet sömürüsü dahil edecek şekilde genişletirken Weberyen zeminden hareket ettiği; dahası Weber’in bulgularının ötesine geçemediği şeklinde eleştirilir (Edgell, 1998: 35; Burawoy, 2017; Gubbay, 1997). Bunun tesinde Wright’ın

çok boyutlu sömürü kavramsallaştırması hangi sömürü ilişkisinin hangi sınıf ilişkisini ortaya çıkaracağı konusunda da belirsizlikler içerir (Becker, 2017: 184). Dolayısıyla Wright'ın sömürü kuramını merkeze alması sınıf analizini karmaşıklaştırır (Öğütle & Çeğin, 2013). Nihai anlamda Wright, “orta sınıflar bilmecesinin” çözümü için yeni, bütünlüklü bir ilke ararken hangi yolun izlenilmesi gerektiğinin belli olmadığını itiraf eder (Wright, 2017b: 388). Wright, toplumsal gruplar arasında değişen sınıfsal ayrımlara, bireysel kimliklerin sınıf diliyle ifade edilmemesine (Skeggs, 2003; Savage & Bagnall & Longhurst, 2005; Reay, 1998) yönelik ampirik bulgulara da bir izah getirmez. Çağdaş toplumlarda insanların kendilerini sınıf diliyle ifade etmektan kaçınması sınıf analizinin tek sorununun orta sınıf sorunu olmadığını ortaya koyar. Wright, ileri endüstriyel toplumların sınıfsız bir yapıya evrildiği (Pakulski, 2007), bireyselleşme ve geç modern toplumlarda artan düşünümsellik gibi iddiaların sınıfsal yapıları aşındırdığına dair iddialara da kapsayıcı bir açıklama sunmaz.

Wright'ın tersine Goldthorpe, bütünlüklü bir sınıf teorisi geliştirmek yerine ampirik kanıtlar oluşturmayı tercih eder. Sınıf ilişkilerinde denge kuran ampirik kanıtlar, karmaşık yapıları açıklayan bir teori geliştirmesine yol açar (Savage & Warde & Devine, 2005: 36). Goldthorpe'un sınıf analizi, eşitsizliklere yol açan faktörlerden ziyade, eşitsizliklerin gündelik hayattaki görünüşleri üzerine yoğunlaşır (Breen, 2014). Sınıf kavramını toplumsal sistemin belirgin özelliği olarak değerlendiren Goldthorpe, sınıfın yeni görünüşler kazandığından hareketle bu görünüşleri belirleyen dinamikler üzerine yoğunlaşır (Öngen, 2014). Goldthorpe'un yaklaşımı günün politik ve toplumsal sorunlarıyla bağlantı kurma kapasitesini kaybeden sınıfı, sıradan bir değişkene indirgemeye dönük eğilimlere önemli bir itiraz olarak ortaya çıkar (Savage, 2003). Örneğin yeni-Weberci sınıf çözümlemesinde öncü bir rol oynayan Goldthorpe & Marshall (1992)'in çalışmaları, toplumsal sınıf kavrayışının tehlikede olduğu bir dönemde onun umut vaat eden bir geleceğe sahip olduğunu öne sürerek (Savage, 2016: 64), sınıfın ileri endüstriyel toplumları anlamakta önemini sürdürdüğünü savunmuşlardır (Dworkin, 2012 143; Savage, 2016; Esping-Andersen, 1993).

Goldthorpe sınıfa dayanışmacı kimlikler isnad etmeden, politik tutumun dışında tutarak izah eder. İşçi sınıfı, orta sınıf ve hizmet sınıflarını birbirinden ayıran ilişkisel bir sınıf analizi geliştirir (Savage, 2016: 63). Onun çalışmaları işçi sınıfının orta sınıf veya burjuva değerlerinin dışında belirgin bir sınıf olarak varlığını sürdürme derecesi ve “varlıklı işçinin” işçi sınıfına dahil edi-

lip edilemeyeceği konularına odaklanmaktadır (Goldthorpe & Lockwood, 1963). 1970'lerden sonra odak noktasını değiştiren Goldthorpe, tahakküm ve sömürü teorileri yerine sınıfı istihdam ilişkilerinin doğasından kaynaklı, daha bilimsel terimlerle tanımlar. Burada yaygın hizmet ilişkili mesleklerle, iş sözleşmesiyle ilişkili meslekler arasında ayrıma gitmiştir (Savage & Warde & Devine, 2005). Goldthorpe, hizmet sınıfı üyelerinin, yaptıkları işlerin niteliğinden dolayı kendilerini işçi sınıfından ayırdığını ve mesleki hiyerarşide yükseldikçe orta sınıf değerlerine yaklaştıklarını savunur (Öngen, 2014: 276).¹²

Goldthorpe orta sınıfların, avantajların yeniden üretiminde, sınıfsal ayrıcalıklarının genellikle eğitime erişim üzerinden koruduğunu savunur. Bu iddiasını rasyonel eylem teorisi üzerinden ortaya koyar (Savage & Warde & Devine, 2005). Değişen sınıf konumlarının görece avantajları konusunda, kaynakların üç tür ayrımını yapar: ekonomik, kültürel ve sosyal kaynaklar. Farklı sınıfların nispi bariyerleri bu kaynakların eksikliğinin ürünüdür. Sınıf yapıları eşit olmayan kaynaklar üretir ve avantajların homojen olmayan dağılımı aileleri farklı sınıf pozisyonlarında konumlandırır. Marksist yaklaşımlar içinde sermaye, varlık ve kaynaklar sömürü ilişkilerini belirlemede kritik bir rol oynarken Goldthorpe'un çalışmalarında, aktörlerin güvendiği dışsal faktörler olarak rol oynar. Farklı sınıflarda kaynakların değişen seviyesi sınıf hareketliliğini şekillendirir.

Goldthorpe'a yöneltilen eleştirilerden biri kaynakların ve avantajların dağılımında belirsiz bir sınıf kavrayışı ortaya çıkardığı yönündedir. Goldthorpe hizmet sınıfı içerisinde "üst düzey" ve "alt düzey" profesyoneller arasında bir ayrım yapmasına rağmen bu ayrımın kaynağını tanımlamaz (Savage & Warde & Devine, 2005; Scott, 2002). Goldthorpe aynı zamanda kuramsal olarak tutarlı bir temelden yoksun olmakla eleştirilir. Savage & Warde & Devine (2005)'e göre, Goldthorpe'un gözlemlenen avantaj ve dezavantaj modellerini açıklamak için kullandığı sınıf teorisi birtakım belirsizlikler içerir. Sınıf yaklaşımında sınırlar arasındaki ayrım karmaşık olup, kategoriler arasında uyumsuzluk vardır. Goldthorpe bir taraftan sınıfı teknik terimlere indirgeyip kavramın önemini azaltırken, diğer taraftan geleneksel sınıf analizi geleneğinin dışında durarak, sınıfsızlık tehditlerine güçlü bir biçimde itiraz etmiştir (Savage, 2016: 64). Devine & Savage (2000: 185)'a göre Goldthorpe'un çalışmaları, çağdaş toplumsal değişimi inkâr etmek

12 Devine (1992) 1980'li yıllarda, Goldthorpe'un 1960'lı yıllarda Luton'da yürüttüğü araştırmada görüştüğü işçilerle yeniden görüşerek onun bulgularına zıt sonuçlar tespit eder. Devine (1992) Luton'daki işçilerin yaşam tarzlarında ve değerlerinde herhangi bir değişime rastlanmadığını not eder. Bkz. Devine (1992) *Affluent Workes Revisited*

veya değişimlerin boyutunu küçümsemek yönünde bir eğilime sahiptir. Bu sınıfla bağlantılı konuların daha geniş kamusal ilgiden ayrılmasını büyük ölçüde etkilemiştir. Sınıfın belirli bir değişken türü olarak tanımlanması, onun kapsayıcı önemini daha az belirgin bir hale getirmiştir.

Wright ve Goldthorpe'a getirilen eleştirilerin birleştiği nokta sınıf anlatisının değişen doğasını kavramakta başarısız oldukları yönündedir. Gubbay (1997: 87), Wright'ın belirsiz sömürü kavramsallaştırmasını kapitalist toplumların sınıf analiziyle ilişkilendirme olanağı sağlamadığını belirtir. Devine & Savage (2000)'e göre Wright ve Goldthorpe'un çalışmaları, sınıf oluşumunun görünümünün oldukça zayıf olduğu bir çağda varolandan ziyade varolmayan ilişkilere odaklanır. İlgili yaklaşımlar bir taraftan sınıf üreten temel ekonomik mekanizmalar olarak emek süreci, istihdam ilişkileri, kira vb. ile ilgili geçmiş kaygılara geri dönerken diğer taraftan ekonomik kaynakların nasıl üretildiği ve sürdürüldüğü hakkında bir çözümleme geliştirmez (Savage & Warde & Devine, 2005: 39). Her iki durumda da, işbölümünün nasıl gerçekleştiğini açıklamak için gerçek bir teorik temel olmaksızın işbölümüne hayli geleneksel bir çağrı vardır.

Sınıfın Kültürel Görünümü

Wright ve Goldthorpe tarafından geliştirilen yaklaşımların eşitsizlikleri sosyolojik anlamda çözümlemenin aracı kılacak bir tabakalaşma yaklaşımı olduğunu söylemek güçtür. Çağdaş toplumsal yapıda belirgin bir görünüme kavuşan yeni orta sınıfların, sınıfsal ayrımları icra ederken ortaya koyduğu yeni stratejileri çözümlenmek için bu yaklaşımların geliştirdiği kavramsal çerçeve yetersiz kalır. Bunun yanında sınıf eleştirilerinin, sınıfsal görünümünün zayıflığının yeni kimlikler ve kültürel gruplar üreten toplumsal farklılıkların yeni kaynaklarının yükselişiyle ilişkili olduğu (Scott, 2002) yargısına da sözü edilen teorisyenler güçlü bir yanıt sunmaz. Yeni orta sınıfların toplumsal farklılaşmayı çoğunlukla gündelik yaşam pratiklerin sınıflandırılması etrafında kültürel biçimlerde gerçekleştirdiği ve bu sınıflandırmayı sınıf söylemi etrafında ifade etmediği bu alanda yapılan birçok çalışmanın (Reay, 1998; Skeggs, 2003; Karademir Hazır, 2014b; 2014c; Savage, 2016) ortak bulguları arasındadır. Hal böyleyken, yukarıda söz edilen yaklaşımların hem değişen endüstriyel düzenin üretim yapısına hem de toplumsal grupların konumlarını bu düzen etrafında inşa etmek için geliştirdiği reflekslere tutarlı bir kavrayış geliştirmedikleri görülür.

Çağdaş üretim ve tüketim sistemleri sınıf ilişkilerinin ifade edilmesi için çok daha kompleks bir görünüm ve genel olarak daha ince ayrımlar

yaratır (Karademir Hazır, 2016: 16). Çağdaş toplumlarda toplumsal ayrımların yeniden üretim süreçlerinin geçmiş dönemden oldukça farklı, son derece özgün bir yapıya sahip olduğu yapılan araştırmaların uzlaştığı noktadır (Karademir Hazır, 2014; Skeggs, 2003; Reay, 1998; Wynne, 1990; Savage & Bagnall & Longhourst, 2005; Pereira, 2016). Fransız sosyolog Pierre Bourdieu ve onun ünlü eseri Ayrım'dan esinlenen bu çalışmalar, tabakalaştırma araştırmasını kültür kavramıyla yeniden konumlandırmanın bir yolunu önermektedir (Savage & Devine, 2005: 16). Britanya merkezli yeni nesil sınıf teorisyenleri olarak adlandırılan grup (Bottero, 2004; Karademir Hazır, 2014), eşitsizliğin temel kaynaklarını ana akım iktisadın savları ya da Neo-marksist yaklaşımlarda olduğu üzere sömürü hakkındaki tartışmalarla değil; belirli sermaye, varlık ve kaynaklara olan potansiyel vurgu üzerinden gündelik yaşamı merkeze alan kültüralist bir yaklaşım geliştirilebileceğini ileri sürer. Kaynakların kültürel, sosyal ve kurumsal ortamlarda, zamanda ve mekânda dönüştürülebilme ve biriktirebilme potansiyeli toplumsal farklılaşmanın önemli belirleyicisidir. Sermaye, varlık ve kaynakların [CARS (capital, assets and resources)] birikim ve dağılım süreçlerinin incelenmesiyle oluşacak özgün dağılımlar sınıf farklılaşmasının temelini oluşturarak, sınıf sosyolojisine yeni açılımlar sunar (Savage & Warde & Devine, 2005).

Yeni nesil sınıf teorisyenlerinin temel argümanları Bourdieu'nün sınıf perspektifi etrafında gelişir. Bourdieu, merkezinde habitus, sermaye ve alan kavramı olan pratik teorisiyle, sosyal sınıf kavramının sosyolojik anlamını yeniden formüle ederek, kültür ve toplumsal sınıflar arasında kurulan ilişkilerin canlandırıcı bir şekilde yeniden okunmasını sağlamış (Pereira, 2016: 422); oldukça kapsamlı bir sınıfsallık düşüncesi inşa etmiştir (Swartz, 2015). Bourdieu, çağdaşlarının açıklamakta başarısız oldukları sınıf bilincinin parçalı doğasına ve çağdaş toplumlarda artan düşünömselliğe kapsayıcı bir yaklaşım geliştirir. Alan, habitus ve sermaye kavramlarının karşılıklı etkileşimi, farklı bilinç formlarının değişen değerleri ve kararsızlıklarına dair güçlü bir açıklama sunar (Savage & Devine, 2005: 15). Bourdieu, belirli grupların sermayelerin birikimi ve dönüştürülmesine odaklanarak görelî avantajlarını nasıl elde ettiklerine dair süreç ve zamansallığa daha fazla odaklanmayı tercih eder (Savage & Warde & Devine, 2005). Sermayenin türü ve hacminin yanında toplumsal uzamdaki güzergâhları yoluyla sınıfların birbirinden nasıl farklılaştığına odaklanır (Emirbayer, 2014: 62). Sermaye teorisi, sahip olunan kaynak türlerinin sayısının artmasının avantajlara doğrudan yansıtacağını öne sürer (Baştürk, 2018: 29). Bourdieu (Bourdieu & Wacquant, 2014) ekonomik sermayeyi çağdaş kapitalist toplumları oluşturan en önemli kaynak ola-

rak düşünür. Diğer taraftan kültürel süreçleri toplumsal konumların yeniden üretiminde karmaşık bir biçimde bağlantılı olarak görür. Kültürel sermaye kavramı çağdaş toplumsal bölünmelerin en önemli kaynaklarından biridir. Kavram, iktisadi bir analizin iktisadi değilmiş gibi görünen malları ve hizmetleri de içerecek bir biçimde genişlemesine dayanır (Swartz, 2015: 111).

Bourdieu'nün sınıfın ontolojik kavranışına epistemolojik bir tutarlılık kazandırdığı söylenebilir. Ayrım başta olmak üzere birçok eseri, sınıfın çağdaş toplumsal bölünmeler karşısındaki açıklayıcı gücünü ortaya koyar. Toplumsal "kolektivitelerin varoluşu ve varoluş tarzı" ve bunların çatışmadan bir düzen etrafında nasıl sürdürüldüğü sorusu onun sosyolojik muayyilesinin temelini oluşturur (Bourdieu & Wacquant, 2014). Ayrım'ın temel öne sürümlerinden biri, toplumsal kolektivitelerin aslında tüketim alanında biçimlendiğine yönelik "a priori" yaklaşımıdır. Bu yaklaşım Bourdieu'nün yaşam tarzlarına olan ilgisinin de zeminini oluşturur (Weininger, 2014: 124). Sınıfın ontolojisinin tartışmaya açıldığı bir dönemde Bourdieu, sınıfların hâkim toplumsal vizyon ve bölünme ilkesi olarak dayatmayı amaçlayan birden çok sahaya yayılmış simgesel mücadeleler sonucu ortaya çıktığını savunur (Wacquant, 2014: 217).

Bourdieu (2012b: 369) sınıfları varlık-yokluk ekseninde ele alan yaklaşımların temelde benzer bir konumda yer aldıklarını savunur. Her iki cenah da sıradan deneyimin sezgisinde doğrudan verili olan bir gerçeklikten başkasını tanımayan bir ön kabulle hareket eder. Ancak asıl olan modern toplumlarda temel farklılaşma ilkesini ortaya çıkararak toplumsal farklılıkların hangi mekanizmalar üzerinden gerçekleştiğini belirlemektir. Bourdieu "Sosyal Sınıfı Yapan Nedir?" sorusunun asıl anlamını temel farklılaşma ilkelerini ortaya çıkarmaya yönelecek bir soruşturmada bulabileceğini belirtir. Bu bakımdan modern toplumsal farklılaşma ilkelerini sermaye türlerinin dağılımlarının belirlediğini ve en önemli belirleyenin simgesel sermaye olduğunu ileri sürer:

"Meşru olarak kabul edilen, tanınan her farklılık bir ayrışma faydası sağlayan bir simgesel sermaye işlevine sahiptir. Simgesel sermaye ancak, sağladığı fayda ve iktidar biçimleriyle, beden, dil, giysi, mobilya gibi (her biri değerini, kendisi de nesnel olarak dağılımlardaki konumlar sistemine referans veren müteakbil özellikler sistemi içindeki konumundan alan) ayrı ve ayrıştırıcı özellikler arasındaki ve kendilerini bu özellikleri (terimin her iki anlamıyla da) tanımaya, bunları güç ilişkileri içindeki konumların dönüşmüş ve tanınmaz hale gelmiş biçimlerini, ifade üsluplarını oluşturmaya yatkın kılan algı ve beğeni şemalarıyla donanmış bireyler ya da gruplar arasındaki ilişkide varolur" (Bourdieu, 2014: 199).

Bourdieu, kültürel sermayenin dışında, toplumsal eşitsizliğin yeniden üretilmesinde simgesel form ve süreçlerin rolüne vurgu yapar (Swartz, 2015: 120). Bu noktada simgesel sistemlerin tahakküm araçları olarak işlev gördüğüne dikkat çeker. Hâkim simgesel sistemler egemen gruplar arasında bütünleşmeyi sağlarken, tâbi gruplar için ayırım ve hiyerarşileri oluşturur. Dahası tâbi gruplar toplumsal ayrımları meşru olarak kabul etmeye teşvik edilerek toplumsal tabakalaşmanın meşruiyeti sağlanır (Swartz, 2015: 122). Bourdieu'nun simgesel emek, simgesel sermaye ve simgesel iktidar kavramları etrafında ifade ettiği simgesel formlar, sınıfın toplumsal etkileşimlerde gömülü olduğuna işaret eder. Toplumsal gruplar arasında ayrımlar üreten bilişsel yapıların, algı şemalarının simgesel düzeyde nasıl tesis edildiğine yönelik oldukça derinlikli bir kavrayış geliştirir. Bourdieu'nun simgesel süreçlerin sosyolojisini sunduğu yapılar, toplumsal ilişkilerde karşılık bulunduğu nispette önemlidir. Yapısalcı ve gösterge bilimin unsurları aracılığıyla inşa ettiği, simgesel iktidarın üretilmesini sağlayan simgesel formlar, toplumsal sınıflar arasındaki ayrımları meşrulaştıran bir role sahip olur. Aynı zamanda toplumsal eşitsizliğin üretilmesinde ve yeniden üretilmesinde hâkim ve tâbi gruplar arasında meşruiyetin nasıl sağlandığını açığa çıkarır. Bunun için egemen ve tâbi grupların bunun farkında olmasına gerek yoktur. Simgesel iktidar “yanlış tanıma” (mis-recognition) aracılığıyla bu ayrımları yeniden üretir (Swartz, 2015).

Bourdieu (2017: 254)'nün habitus kavramı, kültürel yönelimler ve yaşam tarzlarına yönelik tamamlayıcı açıklamalar kazandırması bakımından sınıfların kültürel perspektiften değerlendirilmesinin en önemli motivasyonu olmuştur. Bourdiuyen geleneği takip eden kültüralist yaklaşım kültürel sermayenin oluşum ve dönüşüm süreçlerine ağırlık vererek sınıfın bu “yok ama var halini”nin (Karademir Hazır, 2014a) izinden giderek sınıf habituslarının oluşum süreçlerine odaklanır. Kültürel sınıf analizi farklı alanlarda toplumsal grupların tarihselliği tarafından üretilen yanlış tanımanın (mis-recognition) doxa ve toplumsal bilinçdışı (Bourdieu, 2018) nasıl inşa ettiğine; aynı zamanda sınıfın bireysel düzlemde cereyan eden ve son derece incelikli sürdürülen sembolik çatışma biçimlerine odaklanır.

Devine & Savage (2000: 194)'a göre kültüralist sınıf analizi, toplumsal yaşamın çeşitliliğinin nasıl oluştuğunu, eşitsizlik süreçlerinin rutin olarak üretimi ve yeniden üretimini nasıl gerçekleştiğini ve hem ekonomik hem kültürel pratiklerin bunu nasıl içerdiğini ele alır. Bu analiz, ekonomik sınıf yapısının kültürel veya statü farklılıklarını ortaya çıkardığı geleneksel analitik

modeli reddeder. Nitekim Bourdieu (2014: 194) klasik sınıf yaklaşımındaki sınıf ve statü arasındaki karşıtlığın kurgusal olduğunu savunur. Bunun yerine sosyo-ekonomik pratiklerin belirli türlerine kültürel süreçlerin nasıl yerleştiğine odaklanır. *Sınıf ve kültür arasındaki ilişkiyi kuran şey kültürel görünümdeki tahakküm ve/veya dışlama biçimleridir*. Burada pratiklere yerleşmiş olan ve toplumsal bölünmeleri onaylayan sınıflandırılmış bilinçlere bakılır (Bottero, 2004: 988-992). Örneğin Wynne (1990) İngiltere’de bir toplu konut sitesinde yürüttüğü araştırmada, çoğunluğu işçi sınıfı kökenine sahip orta sınıf site sakinlerinin birbirlerini “sporcular” (the sporters) ve “içiciler” (the drinkers) olarak dışladıklarını belirtir. İlgili ayrımlar yaşam tarzları ve gündelik yaşam pratikleri aracılığıyla sürdürülür. Her iki grup birbirine yakın ekonomik sermayeye sahipken kültürel sermayenin hacmi grupları birbirinden ayırır. Bunun yanında mesleki konum ve eğitim sermayesi ayrımın önemli belirleyicileri olur. Karademir Hazır (2014c)’ın Ankara’da Ayrancı bölgesinde orta sınıfların farklı fraksiyonlarını odağına aldığı çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılır. İnsanların her ne kadar sınıf terimleriyle konuşmasa da “bizim gibi insanlar” söylemi üzerinden ayırım stratejilerini sürdürdükleri görülür.

Kültüralist sınıf analizlerinde sınıf süreçlerinin anlaşılması için belirli kültürel pratiklerin, hiyerarşilerin yeniden üretimiyle ilişkilendirilmesi gerekir. Vurgu daha ziyade belirli sosyal ve kültürel pratiklerin sınıflandırılmış doğası üzerinedir. Burada ayrımlar/sınır oluşturma süreçleri sadece kültürel değil bazen ahlaki (Karademir Hazır, 2014c), bazen otantik iddialar (Méndez, 2008), bazen yeme-içme pratikleri ve mekânsal düzlem (Akarçay, 2006) bazen de sosyal ağlar (Budak, 2014) üzerinden sürdürülür. Nitekim Bourdieu sınıf mücadelesinin temelinde sınıflandırma mücadelesi olduğunu düşünür. Toplumsal uzama hâkim olan sınıflandırma ilkesinin “*eyleycileri kendi aralarında birleştiren ve diğerlerinden ayırabilen belirleyici özellikleri dikkate*” aldığını ifade eder (Bourdieu, 2006: 24).

Kültürel sınıf analizine getirilen eleştiriler sınıf bilincini yok saydığı yönünde olsa da (Bottero, 2004: 988), Savage & Bagnall & Longhurst (2005)’un Manchester şehrinde yürüttüğü ampirik araştırma, belirli bölgelerde kümelenmiş işçi sınıfından olan insanların kendilerini sınıf diliyle ifade etmeseler dahi sınıf bilincine sahip olduklarını tespit eder. Örneğin bazı haneler çevrelerindeki konut varlıklarını ve oturanların beğenilerini düşük statülü görerek yer değiştirmeye eğilimli olurlar. Bu doğrultuda kültüralist sınıf analizleri üzerine yapılan ampirik çalışmalarda

sınıfın ne anlama geldiğine yönelik farklı bir kavrayışa ihtiyaç duyulur: sınıf ve statü unsurlarının kaynaşması, sınıf kimliğinin bir hiyerarşi içindeki ilişki toplumsal mesafe duygusuyla eşleştirilmesi ve nihayet bir kolektiviteye bağlı olarak yeniden tanımlama süreci. Burada açıkça sınıf kimlikleri yerine sınırlar, “biz ve onlar” ayrımı üzerinden sürdürülür (Bottero, 2004: 991). Yaşam tarzları bu pratiklerin sergilenmesinde birincil öneme sahiptir. Bunun yanında kültüralist yaklaşım Bourdieu’nün alt sınıfları ihmal ettiği yönündeki haklı eleştirilere (Savage & Bagnall & Longhurst, 2005) çeşitli ampirik bulgular sunar. Bourdieu (2017: 179) her ne kadar alt sınıflar arasında bölünmeleri erken ve geç dönem işçileşme süreçlerine işaret ederek ilk grubun yaşam tarzı, din ve politik tutum bakımından ayrımları şekillendirdiğini ileri sürse de *Ayrım*’da alt sınıfların orta ve üst sınıf gruplarına kıyasla yeterli analiz edilmediği görülür. Kültüralist yaklaşım hem söz konusu kısıtı aşma hem de Bourdieu’nün orta-üst sınıf kuramcısı olduğu eleştirilerine karşı güçlü kanıtlar sunar. Örneğin Skeggs (1997)’in çalışması, genç işçi sınıfından kadınların sınıf eşitsizliğini deneyimleyerek nasıl damgalanmış olarak yaşadıklarına odaklanır. Fakat eşitsizliği deneyimleme biçimleri onları sınıfsal aidiyetlere yerleştirmeyi. Aksine işçi sınıfından kadınlar orta sınıf konumlarıyla özdeşlik kurmaya gayret eder. Bu öykünme biçimi büyük ölçüde yaşam tarzlarını orta sınıf gruplarla benzeştirmeye çalışarak gerçekleştirilir. Sınıfla özdeşleşmemenin bizatihi kendisi sınıf süreci olarak ortaya çıkar. Bu kadınlar için toplumsal olarak onaylanmış olmak işçi sınıfı kimliğinin reddini içerir. Zira orta sınıf üyesi olmak makbul vatandaş kimliğinin göstergesi haline gelmiştir (Savage, Bagnall, Longhurst, 2005: 98). Callinicos (2006: 66) yeni orta sınıfın en önemli başarısının, orta sınıf kültürünü, işçi sınıfının arzularının hedefi haline getirdiğini ve topluma bakışlarını biçimlendirmesi olduğunu belirtir. İşçi sınıfından kadınların tanınma kaygısı esasında, Sennet & Cobb’un ifadesiyle, “sınıfın gizli yaraları”nı bastırma kaygısından kaynaklanır. Bu kadınların orta sınıf kültürel tüketim pratikleriyle özdeşleşmelerinin altında, saygın bir birey olarak onaylanmak için yadsınma ve aşağılanmayı engelleme gibi saikler bulunur (Mercan, 2018: 286).

Savage (2016: 64)’ın İngiltere’nin kuzeyinde orta sınıflar üzerine yürüttüğü nitel araştırmada, katılımcıların çoğunun kendilerini cesurca doğrudan bir sınıfa ait olarak görmedikleri ve sıklıkla toplumsal hareketlilikten ve ortalama sınıflardan karmaşık hikâyeler anlattıkları ortaya çıkar. Reay (1998)’in, annelerin çocuklarının eğitime yönelik ilgisi üzerine gerçekleştirdiği niteliksel araştırmada da benzer bulgulara rastlanır. Ayrımlar yine “biz ve onlar” ikiliği üzerinden sürdürülür:

“Annelerin çoğu sınıf terimlerine göre kendilerini tanımlamaları istenmediği sürece toplumsal sınıflardan bahsetmediği halde, ayrımlar hakkında konuştuıkları zaman sürekli olarak bizden olan insanlar ve bizden olmayan insanlar olarak kendilerini ve diğerlerini ayırırlar.”

Gerek Reay (1998)’ın gerekse Skeggs (2003) ve Savage (2016)’ın çalışmalarında, insanların ifadelerinde sınıf terimine rastlanmasa da sınıfın deneyimlere gömülmüş olduğu görülür (Karademir Hazır, 2014: 235). Bu çalışmalar, özellikle ayırt edici pratikler, tutum ve beğenilerle birlikte ortak bir yaşam tarzını paylaşan grupların izini sürer (Yanıklar, 2010: 217). Sınıf farklılıkları birçok açıdan keskin olarak devam ederken, bunlar kişilerin toplumsal davranışları ve yaşam tarzlarıyla dolayımınarak açığa çıkar. Bu çalışmalarda sınıf ilişkilerinin ortadan kalkmasından ziyade daha az kurumsal, daha az kolektif ve daha az toplumsal bir nitelik kazandığı görülür (Scott, 2002: 32).

Sınıfların kültüralist bir ekseninde ele alınmasına gidilen süreçte, tüketimin kamusal alanda artan etkisi oldukça belirleyici olur. İnsanların toplumsal bağlamının ve kişisel deneyimlerinin içinde yaşadıkları toplumun sınıf yapısını nasıl görselleştirdiğine (Savage & Devine, 2005: 7) ilişkin analizler sınıfın kültürel bir içerik kazanmasına yol açar. Gündelik hayat pratiklerinin kavuştuğu kültürel görünümün kamusal alanda ve toplumsallaşma sürecinde kazandığı belirleyici konumu da buna eklemek gerekir. Gündelik yaşamın olağan akışında icra edilen bu pratiklerin sınıfsal görünüm kazanması, farklı toplumsal grupların birbirlerini mukayese etmesiyle ortaya çıkar (Karademir Hazır, 2016; Reay, 1998). Bourdieu’nün, tıpkı yapı-fail ilişkisinde olduğu gibi, sınıfın diyalektik yönünü vurgulamasının önemi burada bir kez daha açığa çıkar (Wilkes, 1990: 130). Sınıflandırıcı bir rol biçilen kültürel tüketim ürünleriyle stilize edilen pratikler toplumsal gruplar arasında sürekli olarak revize edilir. Tüketim ürünlerinin toplumsal ilişkilere sembolik sınırlar çizerek öne çıkması toplumsal farklılıkların güçlü işaretleri olur (Featherstone, 1996: 43). Bourdieu’nün sınıf habitusu, bu pratiklerin failerin sınıfsal geçmişlerinin içselleştirilmesiyle yaşam tarzları tarafından dışsal bir unsur kazanması ve bunların sembolik ayrımlar üretmesinde etkili olduğunu imler. Pratiklerin yaşam tarzlarıyla sergilenmesi ve toplumsal veya simgesel anlamlarla kuşatılması da (Chaney, 1999: 54) sınıfın kültürel bir görünüme kavuşmasının önemli göstergeleridir. Bu noktada yaşam tarzları kritik bir öneme sahiptir (Chaney 1999: 49). Yaşam tarzları sadece günlük yaşamın pratik farklılıklarını belirlemez; aynı zamanda bu farklılıkları yorumlamak için de bir yöntem sunar. Modern deneyimin gelişimini

şekillendiren ekonomik ve teknik süreçlerden birçoğu yaşam tarzlarının toplumsal iş birliği modelleri olarak önemlerinin artmasına neden olmuştur (Chaney, 1999: 168).

Kültürün sınıf ilişkilerini açıklamak için içerilmesi gereken bir kavram haline gelmesi düşünsel alanda belirleyicilik kazanmasından sonra gerçekleşir. Modern düşünce ve pratiğin odağına yer alan kavram, sadece sosyolojik bir eğilime değil; daha köklü, ontolojik bir içeriğe sahiptir (Yılmaz, 2020: 184). Nitekim Bennet (2018: 92-3), kültürel kaynaklara yüklenen anlamın bireylerin gündelik hayatı anlamlandırmasının önemli, stratejik bir parçasını oluşturduğunu ifade eder. Kültürün elle tutulan değerlerden müşterek bir yaşam tarzına evrilmesi sınıfın kazandığı görünümünün de habercisi olur. 1980'lerde ortaya çıkan önemli düşünceler arasında post-yapısalcılıkla birlikte anılan dil ve kültüre olan genel eğilim bu görünümünün kazanmasında etkili olur (Dworkin, 2012: 12-3). Bu doğrultuda sınıf çalışmalarında kültür ve gündelik hayatın yükselişinin arkasında bir dizi süreç, analizin burada iddia edilen kültürel temayüzlere kavuşmasında etkili olmuştur. İlk olarak postmodernliğin modernite sonrası süreçte sınıf, toplumsal cinsiyet ve meslek temelli kimlik kavrayışlarının önemini kaybetmesi; ikincisi kültür endüstrilerinin artan ağırlığı olarak belirir (Bennet, 2018: 15). Nitekim Jameson (2011), toplumsal alanda kültürün sıra dışı bir şekilde genişlemesine yol açan olgunun üretimin yerini tüketim, çalışmanın yerini ise boş zamanın almasından kaynaklandığını ileri sürer. Geç modern toplumlarda bireylerin kimliklerinde artan kültürel biçimler, kültür endüstrilerinden alınan nesne ve sembollerin onların yaşam tarzlarını şekillendirmesinde hayli önemli olur. Kültür ve gündelik hayatın etkileşimi nihai aşamada sosyolojik tartışmaların kadim konusu olan yapı-fail dikatomisini birey ve gündelik hayat arasındaki diyalojiyle uzlaştırır (Bennet, 2018). Kültür ve gündelik hayat üzerine yapılan çalışmaların giderek artan sayısı bu uzlaşımın sonucu olarak düşünülebilir.

Teorik olarak sınıf çalışmalarında kültürün kazandığı belirleyici konum için tarihsel süreçte birkaç kritik kavşak noktası belirlenebilir. Bunlar arasında Frankfurt Okulu, Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi, Annales Okulu, Kültürel Marksistler ve son olarak kültürü sistemli bir biçimde öne çıkaran yeni nesil sınıf teorisyenleri ön sırada gelir. Frankfurt Okulu tüketim üzerine analizlerinde kültürel pratiklerin kitleleri psikolojik anlamda manipüle etme işlevini öne çıkarır (Bennet, 2018; Featherstone, 1996). Buna mukabil, Çağdaş Kültürel Çalışmalar, gençlerin tüketim örüntülerinin bir takım direniş biçimleri yarattığına dikkat çeker (Bennet, 2018: 177). Grup

Frankfurt Okulu'nun kitle kültürünün etkisi altındaki bireyin toplumsal yazgısına dair kötümserliğine bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır (Bennet, 2018: 54). Kültür ve gündelik hayatın sosyal bilimlere yerleşmesinde Anneles Okulu'nun kültür ve gündelik hayat eksenli bir metodoloji iddiası, alandaki çalışmaların artışının önemli aşamalarından biridir (Erbaş, 2017: 16; Dworkin, 2012: 94). Kültürel Marksistler ise sınıfın giderek daha karmaşık yapıya büründüğünü öne sürerek sınıf yapısında gömülü mekanizmaların açığa çıkarılmasını savunurlar (Erbaş, 2017: 15). Kültürel pratikleri sınıf oluşumunun koşulu olarak değerlendiren Williams (1999: 100), kültürel öğelerin doğuşu ile sınıf oluşumunu ilişkilendirerek bunun her zaman önemli ancak karmaşık bir süreç olduğunu ifade eder.¹³ Kültüralist yaklaşımlar ise daha kapsayıcı bir sınıfsallık geliştirir. Kültürel pratiklerin kamusal alanda sınıfsal temayüzlerin bir vechesi olma rolüne vurgu yaparak, ekonomik ve kültürel alanı birbirleriyle bağlantılı olarak ele alır. Kültüralist yaklaşım sınıf analizlerinde ilişkiden ziyade fark/ayırma odaklanır. Sınıf süreçleri toplumsal gruplaşmadan çok bireyselleşmiş ayrımlar aracılığıyla yürütülürken, sınıf kültürleri kolektivite türleri olarak değil, farklılaşma biçimleri/modelleri olarak görülebilir (Bottero, 2004). İnsanların yaşamlarını kültürel olarak biçimlendirme ve deneyimleme süreçleri ve bunların sınıfsal bir hiyerarşi kazanması kültüralist yaklaşımın temel sorunsalı olur.

Sonuç

Bu çalışmada sınıfın kültürel olarak kavranması durumunda hem sosyolojik anlamda eşitsizliklerin çözümlenmesindeki elverişli konumunu sürdürdüğü hem de postmodern düşünürlerin "haklı" eleştirilerine yerinde ve tutarlı bir yanıt getireceği iddia edilmektedir. Wright ve Bourdieu'nün yaklaşımlarındaki farklılık ampirik bir örnek üzerinden karşılaştırıldığında kültüralist yaklaşımın çözümleyici gücü belirginlik kazanır. Wright (2017c: 394) bir fabrika işçisi ile evli bir öğretmenin ya da bir işveren ile evli bir öğretmenin sınıf mevkilerinin türdeş olmadığını iddia eder. Mikro düzeyde bir sınıf yapısı geliştirilmesinde temel amaç, sözü edilen iki öğretmen arasında ayrımın anlaşılmasını sağlayacak mekanizmaların üretilmesidir. Ancak bu iki evliliğin toplumsal konumunun anlaşılmasını sağlayacak mekanizmanın ne olduğunu konusuna bir izah getirmez. Bourdieu'nün kuramında bu durum sermayenin hacim ve kompozisyonu ve bunun sınıf yapısında hakîm ve tabî konumlardaki karşılığı aracılığıyla çözümlenebilir. Sermayenin farklı türleri

13 Kellner, (2016: 137) sınıf çalışmalarının kültür ve gündelik hayat üzerinden gerçekleşmesinde Gramsci'nin önemli bir payı olduğunu belirtir. Gramsci'nin metinleri, Frankfurt Okulu ve İngiliz kültürel çalışmalarından kültürel eleştirinin değerli araçları olarak benimsenmiştir.

arasında dağılım yapısının belli etkileri aracılığıyla belirlenen sınıf habitusu ve yaşam tarzlarındaki farklılaşma iki grubun toplumsal uzamdaki konumlarını açığa çıkarır. Öğretmen-işveren evliliğinde, ekonomik ve kültürel sermaye bileşiminin yani Bourdieu'nün ifadesiyle sınıfın egemen konumu karşımıza çıkarken; fabrika işçisiyle öğretmenin evliliğinde salt kültürel sermaye tâbi konuma karşılık gelir. Öte yandan Bourdieu (2018: 172) sınıf habitusu tarafından belirlenen sosyal ağların çiftlerin karşılaşma olasılığını belirleyeceğini, evlilik piyasasında mübadelelerin sembolik sermayeyi artırma ve muhafaza etmeye dönük stratejiler çerçevesinde belirlendiğini savunur. Hal böyleyken Wright'ın örneğindeki fabrika işçisi ile öğretmenin evliliğinin daha düşük bir olasılık olduğu görülür.

Bugün kamusal alanda sınıfsal görünümünün zayıfladığı, hatta sönümlendiği savı postmodern düşünürlerin yaygın iddiaları arasındadır. Sınıfa yönelik inkâr ve iddiaların “politik ontolojik” bir ekseninde sürdürülmesi kavram üzerindeki tartışmaların kısırlaştığı nokta olarak ifade edilebilir. Sosyolojik çözümlemenin bir aracı olan sınıf kuramının aynı zamanda iktisadi fırsatların dağılımına itiraz eden politik çağrışımlara sahip olması politik-ontolojik ekseninde ele alınmasına yol açar. Çağdaş sınıf teorisyenleri, bu politik kurgunun dışında konumlanmış ancak fordist-endüstriyel örgütlenme döneminin koşulları içinden bir kavrayış geliştirerek post-fordizm ve onu kamusal alanda yeniden şekillendiren kültürel görünümünü göz ardı etmişlerdir. Goldthorpe'un çalışmalarını kısmen bunun dışında değerlendirmek gerekir. Goldthorpe gündelik hayatın görünümüne yoğunlaşmış ancak bunu teorileştirmek konusunda çekimser kalmıştır. Öte yandan onun çalışmaları oldukça kritik bir evrede sınıfsızlık eleştirilerine karşı yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Wright'ın metinleri ise orta sınıfların tüm varyasyonlarını içerirken buna kapsamlı bir teori geliştirmekte “çelişkili” bir tutum sergilemiştir. 20. yüzyılda fordist ekseninde oldukça işlevsel olan konvansiyonel sınıf tanımlarını 21. yüzyılın değişen toplumsal yapılarına uyarlamak ilgili teorisyenlerin önemli çıkmazı olur. Sınıfa fordist çerçevede tanımlayan dar kavrayışa karşı yeni nesil sınıf teorisyenlerinin itirazı kavramı daha geniş eksen, kültürel olarak okuma fırsatı sağlar. Grubun büyük ölçüde Bourdieu'dan kavramsal araçlarıyla geliştirdiği yaklaşım, “sınıf teorisi hala sosyal bilimsel analizin bir eksenini mi?” (Becker, 2017) sorusuna çağdaş bir kavrayış geliştirir.

Sınıfsızlık eleştirilerinin yaslandığı zemin, ekonomi-politik bir dünyanın ürünü olan bir kavrayışın kültür-politik bir dünyayı teşhis ve tanıma kabiliyetinden yoksun olduğu üzerine temellenir.

Buna mukabil kültüralist sınıf yaklaşımları, kültür-politik bir dünyada sınıf fikrinin yeni eğilimleri karşılaması için yeni bir paradigma teklifinde bulunur. Savage & Devine (2005: 1)'e göre kültürel dönüş, teorik temelleri ve temel araştırma uzmanlığı alanları bakımından geleneksel sosyolojik kanonla hesaplaşmayı gerekli kılmıştır. Nitekim sosyoloji disiplininin son yıllarda «kültürel dönüşten» derinden etkilendiği de yaygın olarak kabul edilmektedir. Kültürel çalışmaların sadece sosyolojik araştırmalarda değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve politik süreçlerin temel tartışmalarında ve sosyal teoride kazandığı belirleyici konum düşünüldüğünde söz konusu etki daha berrak bir görünüm kazanır. Burada sınıf kültürünün köklerinin gündelik hayatın sıradan deneyimlerinde bulunabileceğine dair (Foley, 2007) görüşler sınıfların üretim temelli bir eksenden ziyade tüketim temelli ekseninde de değerlendirilmesi gerektiği görüşünü öne çıkarır. Gruba göre toplumsal yapıyı şekillendiren ayrımların üretim alanından tüketim alanına yönelmesi söz konusu yapının kazandığı kültürel görünümü belirler.

Türkiye’de ise çağdaş toplumsal bölünmelerin sınıf oluşum süreçleriyle nasıl ilişkilendirilebileceğine yönelik az sayıda inceleme mevcuttur. Bora (2018)’nın Kadınların Sınıfı adlı eserinde, ücretli ev emeğinin kadınlar arası sınıfsal farklılığın deneyimlenme biçiminin izlerini sürülürken kültüralist yaklaşımlardan bahsedilmese de sınıfsal ilişkiler kültüralist bir perspektifte çözümlenir. Bunun dışında Türkçe literatürde Karademir Hazır (2014)’ın çalışması kültüralist yaklaşımlara dikkat çeken ender çalışmalar arasındadır. Türkçe literatürün dışında sınıfsal farklılaşmanın kültürel tüketim boyutuna odaklanan ve araştırma alanını muhafazakâr-seküler ayrışmasının dışında konumlandırarak gündelik pratikler ve beğeni biçimleri etrafında çizen Karademir Hazır (2016; 2014b; 2014c)’ın çalışmaları Türkiye’de çağdaş bölünmelere ışık tutan ender çalışmalar arasındadır. Karademir Hazır’ın Ankara’da yürüttüğü saha çalışmaları yeni orta sınıfların sınıfsal karakterinin kültürel olarak şekillendiğine dair önemli bulgular içermektedir. Mercan (2018)’in çalışması ise sınıf analizinde psiko-sosyal süreçlerin değerlendirilmesi bakımından ayrı bir yerde dursa da kültüralist sınıf yaklaşımlarına değinen nadir çalışmalardan biridir. Arun (2014)’un çalışması Türkiye’de toplumsal tabakalaşmanın yaşam tarzları ve kültürel sermaye ekseninde gerçekleştiğine dikkat çekse de kültüralist yaklaşımlara değinmez. Türkiye’de modernleşmenin politik pratiğinin gündelik hayatın tamamını kuşatan bir

değişimi inşa etme çabası toplumsal grupları alaturka ve alafranga olarak ikiye ayrılmasına ve toplumsal araştırmaların bu izlekte sürdürülmesine yol açmıştır (Karademir Hazır, 2014: 682; Karaarslan, 2020: 85). Bu bakımdan Türkiye’de sınıf-kültürel farklılaşmayı temel alan çalışmalar bunu genellikle Batılı kültürün gündelik hayatın tüm pratiklerini içkinleştirilmesine karşılık gelen alafranga/yeni ve buna karşı daha geleneksel bir yaşam tarzını benimseyen, alaturka/eski ayırımına giderek gerçekleştirir (Karadağ, 2009).

Türkiye’de sınıfsal bölünmelerini Bourdieu perspektifinden ele alan çalışmalar ise (Akçaoğlu, 2018; Özet, 2019; Özsöz, 2019) daha ziyade Müslüman orta sınıflarda sınıf habitusunun oluşum ve dönüşümünü inceleme eğilimindedir. Buna karşın İslâm kültür endüstrisinin homojen bir sınıfsal görünümünden ziyade heterojen, çok katmanlı bir sınıfsallık ürettiğini iddia eden sınırlı sayıdaki bazı çalışmalar (Karademir Hazır, 2016; Gökarksel & Mclarney, 2010) Müslüman habitusun çeşitliliğine işaret etmektedir. Öte yandan doğrudan sınıf-kültür ilişkisini ele almasa da orta sınıfların gündelik hayat pratiklerine ve tüketim örüntülerine odaklanan birkaç çalışmadan bahsedilebilir. Akarçay (2016) Eskişehir’de orta sınıfların yeme-içme pratiklerine odaklanırken, Özmen (2017)’in çalışması Ankara ve İstanbul’da orta sınıfların yaşam tarzlarını ele alır. Sınıfın kültürel görünümüne dikkat çeken Erbaş (2017)’in çalışması ise, sınıf analizinde kültür ve gündelik hayatın belirleyicilik kazanmasına ve kavramın eşitsizliklerin izahında artan ağırlığının üzerinde durur. 1990’ların sonu 2000’lerin başından bu yana bilhassa Britanya sınıf yazınında önemli bir birikime kavuşan kültüralist sınıf yaklaşımları üzerine çalışmaların Türkiye’de ilgili yazında ciddi karşılık bulduğunu söylemek güçtür. Türkiye’de bu perspektifte yürütülecek muhtemel araştırmalar, sadece orta sınıfın değil tüm sınıfsal katmanların bu çerçevede değerlendirilmesi, sınıf-kültürel eşitsizliklere dair çağdaş toplumsal ayrışmaların belirlenmesinde önemli fırsatlar sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akarçay, E. (2016). *Beslencenin Sosyolojisi Orta Sınıf(lar)ın Yeme İçme ve Eğlence Örüntüleri*. Ankara: Phoenix Yayınevi
- Akçaoğlu, A. (2018). *Zarif ve Dinen Makbul Muhafazakâr Üst-Orta Sınıf Habitusu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, P. (2016). *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler*. İstanbul Birikim Yayınları.
- Arrighi, G. & Hopkins, T.K., Wallerstein. I. (1995). *Sistem Karşısı Hareketler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Arun. Ö. (2014). “İnce Zevkler-Olağan Beğeniler: Çağdaş Türkiye’de Kültürel Eşitsizliğin Yansımaları”. *Cogito Dergisi*, 76, 152-167.

- Aydın, K. (2018). "Max Weber, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma". *Journal of Economy Culture and Society*, 57, 245-267.
- Bates, T. R. (1975). "Gramsci and Theory of Hegemony". *Journal of History of Ideas*, 36 (2), 351 - 366.
- Baştürk, Ş. (2018). "Sermaye Savaşları: Türkiye'de Gençlerin İşgücü Piyasası Avantajlarına Erişme Kanalları ve Sosyal Ağlar". *Journal of Economy Culture and Society*, 58, 17-44.
- Bauman, Z. (2000). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzluklar*. Çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2002). "Postmodern Sosyoloji Var mıdır?". Hüsamettin Arslan (Der). *Retorik, Hermetik ve Sosyal Bilimler İnsan Bilimlerinde Retoriğe Dönüş İçinde* (s.105-127, İstanbul: Paradigma Yayınları).
- Beck, U. (2019). *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*. İstanbul, İthaki Yayınları.
- Becker, U. (2017). "Sınıf Kuramı: Hala Eleştirel Sosyal Bilimsel Analizin Ekseni mi?" Erik Olin Wright Ed. *Sınıflar Üzerine Tartışmalar İçinde* (s.159-191), İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Bennett, A. (2018). *Kültür ve Gündelik Hayat*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Bora, A. (2018). *Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bottero, W. (2004). "Class Identities and the Identity of Class", *Sociology*, 5 (38), 985-1003.
- Bottomore, T. (1993). *Marxist Düşünce Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik Nedenler*. İstanbul: Hill Yayıncılık
- Bourdieu, P. (2012). "Sosyal Sınıfı Yapan Nedir?". Güney Çeğin & Emrah Göker Ed. *Tözcülüğün Tasfiyesi İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar İçinde* (367-383), İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Bourdieu, P. (2014). "Simgesel Sermaye ve Toplumsal Sınıflar". *Cogito*, 76 (1), 192-204.
- Bourdieu, P. (2017). *Ayrıntı Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (2014). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Bourieu, P. (2018). *Bir Pratik Teorisi İçin Taslak Kabiliye Üzerine Üç Etnoloji Çalışması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Breen, R. (2014). "Neo-Weberci Sınıf Analizinin Esasları". Erik Olin Wright Ed. *Sınıf Analizine Yaklaşımlar İçinde* (49-73), İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Brubaker, R. (2007). "Klasik Teoriye Yeniden Düşünmek: Pierre Bourdieu'nun Sosyolojik Yaklaşımı". Hayriye Erbaş & M. Kemal Coşkun Der. *Fark/Kimlik Sınıf İçinde* (217- 261), Ankara: EOS Yayınevi.
- Budak, Ö. (2014). "Esnek İstihdam Toplumunda Kültürel Sermaye", *Cogito Dergisi*, 76 (1), 167-192.
- Burawoy, M. (2017). "Wright'ın Analitik Marksizminin Sınırları ve Bir Alternatif". Erik Olin Wright Ed. *Sınıflar Üzerine Tartışmalar İçinde* (99-125), İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Burris, V. (2017). "Sınıflar Sempozyumu: Sınıf Analizinde Yeni Yönelimler". Erik Olin Wright Ed. *Sınıflar Üzerine Tartışmalar İçinde* (191-203), İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Callinicos, A. & Harman, C. (2006). *Neo-liberalizm ve Sınıf İşçi Sınıfı Değişti mi?*. İstanbul: Sal-yangoz Yayınları.
- Carchedi, G. (2017). "Sınıflar ve Sınıf Analizi". Erik Olin Wright Ed. *Sınıflar Üzerine Tartışmalar İçinde* (s.133-159), İstanbul: NotaBene Yayınları.

- Castells, M. (2013). *Ağ Toplumunun Yükselişi*. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chaney, D. (1999). *Yaşam Tarzları*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Devine, F. & M. Savage (2000). "Conclusion: Renewing Class Analysis". Scott R. Crompton & F. Devine & M. Savage and J. Scott Eds. *Renewing Class Analysis içinde (184-199)* Oxford: Blackwell
- Dworkin, D. (2012). *Sınıf Mücadeleleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Edgell, S. (1998). *Sınıf*. Ankara: Dost Kitabevi
- Emirgil, B. F. (2010). "Yeni Kapitalizmde Emeği Sorunsallaştırmak: Emeğim Maddi - Olmayan Görünümleri". *Çalışma ve Toplum*. 24 (1), 221-238.
- Emirbayer, M. (2012). "İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto". Güney Çeğin & Emrah Göker Ed. *Tözcülüğün Tasfiyesi İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar içinde (25-65)*, İstanbul: NotaBene Yayınları
- Erbaş, H. ve Gül, S. S. (2001). "Kapitalizm ve Kültür: Popüler Kültürün Küreselleşmesi ve Piyasalaşması". *Mülkiye Dergisi*, 25 (229), 207-228.
- Erbaş, H. (1995). "Marxist Sınıf Kavramlaştırmasında Yeni Gelişmeler ve Bu Gelişmelere İlişkin 'Bilimsel' Tavrılar". *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 37, 74-80.
- Erbaş, H. (2007). "Küçük Sevimli Dünya: Küreselleşme ve Bazı Yanlılgılar". *Doğu Batı* 10(3), 119-131.
- Erbaş, H. (2017). "Sınıf Çalışmalarında Kültür ve Gündelik Hayatın Yükselişi: Tarihsel Bir İzlek ve Gelecek Umudu". *Emek Araştırma Dergisi*, 11 (7), 9-30.
- Esping- Andersen, G. (1993). "Post-Industrial Class Structures: An Analytical Framework". Esping - Andersen, G. Ed. *Changing Classes: Stratification and Mobility in Post - Industrial Societies içinde (7-31)*, London: Sage Pub.
- Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gibson, K. & Graham, J. (2010). *(Bildığımız) Kapitalizmin Sonu Siyasal Aklın İktisadi Eleştirisi*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Giddens, A. (1999). *İleri Toplumların Sınıf Yapısı Marks'ın Sınıflar Teorisi, Sonraki Teoriler ve Eleştirel Değerlendirmeler*. İstanbul: Birey Yayıncılık
- Giddens, A. & Sutton, P.W. (2016). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Goldthorpe J. & Marshall, G. (1992). "The Promising Future of Class Analysis: A Response To Recent Critiques". *Sociology*, 3 (26), 381-400
- Goldthorpe, J. & Lockwood, D. (1963). "Affluence and The British Class Structure". *The Sociological Review*, 2 (11), 133-163.
- Gubbay, J. (1997). "A Marxist Critique of Weberian Class Analysis". *Sociology*, 31(1), 73-89.
- Hall, S. (1995). "Yeni Zamanların Anlamı". Stuart Hall ve Martin Jacques Der. *Yeni Zamanlar 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi içinde (s.105-127)*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jameson, F. (2011). *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*. Ankara: Nirengi Kitap.
- Karaarslan, F. (2020). "Kültürel İktidarı Hatırlamak: Tartışmaların Tarihsel Sosyolojik Bağlamına İlişkin Değerlendirmeler". *Sosyoloji Divanı*. 8 (15), 77-91.
- Kaje, J. H. (2009). *İngiliz Marksist Tarihçiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karademir Hazır, I. (2014a). "Bourdieu Sonrası Yeni Eşitsizlik Gündemleri: Kültürel Sınıf Analizi, Beğeni ve Kimlik". *Cogito*, 76 (1), 230-265.

- Karademir Hazır, I. (2016). "Wearing class: A study on clothes, bodies and emotions in Turkey". *Journal of Consumer Culture*, 17(2) 1–20.
- Karademir Hazır, I. (2014b). "How bodies are classed: An analysis of clothing and bodily tastes in Turkey". *Poetics*, 44, 1-21.
- Karademir Hazır, I. (2014c). "Boundaries of middle-class identities in Turkey". *The Sociological Review*, 62, 675-697.
- Karadağ, M. (2009). "On Cultural Capital and Taste Cultural field in a Turkish city in historical perspective". *European Societies* 11 (4), 531-551.
- Kaygalak, S. (2001). "Post-Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi". *Praksis Dergisi*, 1, 33-59.
- Koşar, A. (2016). "Erik Olin Wright'ın Sınıf Analizinin Eleştirisi". *Teori ve Eylem Dergisi*, 1 (1), 38-57.
- Lyotard, J.F. (2014). *Post Modern Durum*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Man, F. (2019). *İnsan, Çalışma ve Toplum Çalışma Sosyolojisine Giriş*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık
- Marx, K. ve Engels, F. (2014). *Komünist Manifesto*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Marx, K. (2019). *Kapital Ekonomi Politikasının Eleştirisi I. Cilt*. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Méndez, M.L. (2008). "Middle Class Identities in A Neoliberal Age: Tensions Between Contested Authenticities". *The Sociological Review*, 56 (2), 220-237.
- Mercan, A.B. (2018). "Çağdaş Sınıf Sosyolojisinde Psikososyal Çözümleme". *Alternatif Politika*. 10 (2), 271-297.
- Mouffe, C. (2008). *Siyasetin Dönüşümü*. Ankara: Epos Yayınları.
- Öğütler, V. S. (2014). "Önsöz". Erik Olin Wright (Ed). *Sınıf Analizine Yaklaşımlar içinde (7- 11)*, İstanbul:NotaBene Yayınları.
- Öğütler, V.S. & Çeğin, G. (2010). *Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği-Sosyo-Tarihsel Teorinin 'Sınıf'la İmtihanı*. İstanbul: Tan Kitabevi Yayınları.
- Öğütler, V.S. & Çeğin G. (2013). E.O. "Wright'ın Mikro Kavramları ile P. Bourdieu'nün Kavramsal Repertuarı Arasındaki Sentezin Empirik Analizde Yaratacağı İmkânlar". *Praksis Dergisi*, 32, 65-91.
- Öngen, T. (2014). *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi*. İstanbul:Yordam Kitap.
- Özet, İ. (2019). *Fatih-Başakşehir Muhafazakâr Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özmen, Z. (2017). *Beyaz Yakalı Yaşam Tarzları*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Özsöz, C. (2012). "Sınıf ve Kimlik". *Sosyoloji Notları*, 9, 29-32.
- Özsöz, C. (2019). *Kutsal ve Kural MÜSİAD Kayseri Şubesi Örneğinde Yeni Muhafazakâr Orta Sınıfın Dönüşümü*. İstanbul: Libra Yayınları.
- Pakulski, J. (2007). "Toplumsal Hareketler ve Sınıf: Marksist Paradigmamın Çöküşü". Hayriye Erbaş & M. Kemal Coşkun, Der. *Fark/Kimlik Sınıfı içinde (31-73)*, Ankara: EOS Yayınevi.
- Parlak, Z. (2004). "Sanayi Ötesi Toplum Teorilerinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (2), 95-125.
- Pereira, V.B. (2016). "The structuration of lifestyles in the city of Porto A relational approach". Laurie Hanquinet & Mike Savage Ed. *Routledge International Handbook of the Sociology of Art and Culture içinde (421-437)*, London: Routledge
- Pietsch, C. (2007). "Sınıf, Milliyetçilik ve Kimlik Politikaları". Hayriye Erbaş & M. Kemal Coşkun (Der) *Fark/Kimlik Sınıfı içinde (335-375)*: Ankara: EOS Yayınevi.

- Piketty, T. (2018). *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ransome, P. (2005). *Work, Consumption & Culture Affluence And Social Change in the Twenty-First Century*. Sage Publications.
- Reay, D. (1998). "Rethinking Social Class: Qualitative Perspectives On Class and Gender". *Sociology*, 32 (2), 259-275.
- Savage, M. (2003). "A New Class Paradigm?". *British Journal of Sociology of Education*. 4 (24), 535-541.
- Savage, M. & Warde, A. & Devine, F. (2005). "Capitals, assets, and resources: Some critical issues". *British Journal of Sociology*, 56(1), 31-47.
- Savage, M. & Devine, F. (2005). "The Cultural Turn, Sociology and Class Analysis". Fiona Devine, Mike Savage, John Scott, Rosemary Crompton Ed. *Rethinking Class: Cultures, Identities and Lifestyles* içinde (1-22), Palgrave Macmillan Press
- Savage, M. & Bagnall, G. & Longhurst, B. (2005). "Local Habitus and Working Class Culture". Fiona Devine, Mike Savage, John Scott, Rosemary Crompton Ed. *Rethinking Class: Cultures, Identities and Lifestyles* içinde (95-123), Palgrave Macmillan Press
- Savage, M. (2016). "The Fall and The Rise Class Analysis in British Sociology". *Tempo Social*, 2 (28), 57-72.
- Scott, J. (2002). "Social Class and Stratification in Late Modernity". *Acta Sociologica*, 45 (1), 23-35.
- Seidman, S. (2002). "Sosyolojik Teorinin Sonu". Hüsamettin Arslan Der. *Retorik, Hermetik ve Sosyal Bilimler İnsan Bilimlerinde Retoriğe Dönüş içinde (70-105)*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Skeggs, B. (2003). "Exchange, Value and Affect: Bourdieu and the self". Lisa Adkins ve Beverley Skeggs Ed. pp. *Feminism After Bourdieu* içinde (75-97), New Jersey: Blackwell Publishing,
- Sunar, L. & Güneş, Ü. (2020). "Sosyoekonomik Eşitsizlikler ve Tabakalaşma Araştırmalarının Gelişimi Bibliyometrik Bir Analiz". *İnsan ve Toplum Dergisi*, 10 (4), 506-555
- Swartz, D. (2015). *Kültür ve İktidar*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Thrift, N. & Williams, P. (2007). "Sınıf Oluşumunun Coğrafyası". Hayriye Erbaş & M. Kemal Coşkun Der. *Fark/Kimlik Sınıf içinde (s.187-217)*, Ankara: EOS Yayınevi.
- Turner, B. S. (2001). *Statü*. İstanbul: Ütopya Yayınları.
- Turner, B. S. (2013). *Eşitlik*. Ankara: Dost Kitabevi
- Wacquant, L. (2014). "Simgesel İktidar ve Grup Oluşumu: Pierre Bourdieu'nün Sınıfı Yeniden Çerçevelemesi Üzerine". *Cogito Dergisi*, , 76, 204-230
- Wallerstein, I. & Balibar E. (2013). *İrk Ulus Sınıf*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Weber, M. (2018), *Ekonomi ve Toplum-1 Cilt*. İstanbul: Yarı Yayınları.
- Weber, M. (2019). *Sosyoloji Yazıları*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Weininger, E.B. (2014). "Bourdieu'nün Sınıf Analizinin Esasları". Erik Olin Wright Ed. *Sınıf Analizine Yaklaşımlar* içinde (s. 111-157), İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Williams, R. (1999). *Marksizm ve Edebiyat*, İstanbul: Adam Yayınları.
- Wilkes, C. (1990). "Bourdieu's Class". R. Harker et al. (Ed) *An Introduction to the Work of Pierre Bourdieu The Practice Of Theory* içinde (109-131), London: Palgrave Macmillan
- Wood, E. M. (2011). *Sınıftan Kaçış Yeni "Hakiki" Sosyalizm*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Wright, E.O. (2014b). "Neo-Marksist Sınıf Analizinin Esasları". Erik Olin Wright Ed. *Sınıf Analizine Yaklaşımlar* içinde (s.15-49), İstanbul: NotaBene Yayınları.

- Wright, E.O. (2014c). "Sonuç: Cevap 'Sınıf' ise, Soru Nedir?". Erik Olin Wright Ed. *Sınıf Analizine Yaklaşımlar* içinde (s.233-249), İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Wright, E.O. (2016). *Sınıflar*. İstanbul: Notabene Yayınları.
- Wright, E.O. (2017a). "Sınıf Yapısı Analizi için Genel Bir Çerçeve". Erik Olin Wright Ed. *Sınıflar Üzerine Tartışmalar* içinde (s. 13-61), İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Wright, E.O. (2017b). "Sınıf Yapısı Kavramını Bir Kez Daha 'Yeniden' Düşünmek". Erik Olin Wright Ed. *Sınıflar Üzerine Tartışmalar* içinde (s. 325-418), İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Wynne, D. (1990). "Leisure, lifestyle and the construction of social position". *Leisure Studies*, 9:1, 21-34.
- Yanıklar, C. (2008). "Sermaye ve Emek Arasında: Goldthorpe ve Wright'ın Sınıf Yaklaşımları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 152-182.
- Yanıklar, C. (2010). "Postmodernist Antipati: Postmodern Sınıf(sızlık) Yaklaşımlarına Eleştirel Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1 (65), 205- 227.
- Yanıklar, C. (2016). "Sınıfın Sonu mu? Sınıf Tartışmalarının Gidişatı". Lütfi Sunar Ed. *Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* içinde (29-47), İstanbul: Matbu Kitap.
- Yılmaz, F. (2020). "Karar Yitiminin Seslenişi: Kültürel İktidar". *Sosyoloji Divanı*, 8 (15), 181- 185.